

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Agnės Kozborskytės,
Teisė MAN ® studijų modelio,
V kurso, baudžiamosios teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas

Alternatyvos įkalinimui Lietuvoje: privalumai ir trūkumai

Alternatives to Imprisonment in Lithuania: Advantages and Disadvantages

Vadovė: Doc. dr. A. Vosiūnė
Recenzentė: Doc. dr. J. Levon

Vilnius
2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šio darbo tikslas yra išsamiai išanalizuoti alternatyvas įkalinimui Lietuvoje, jų privalumus ir skirtumus. Tyrimo objektas pasireiškia per įkalinimui alternatyvių bausmių pritaikomumą ir jų efektyvumą Lietuvos bausmių sistemos kontekste. Apatarta istorinė bausmių sistemos raida, įkalinimui alternatyvių bausmių svarba bei tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų įtaka jų taikymo sklaidai. Įvertinti šių bausmių socialiniai ir ekonominiai aspektai, jų poveikis pakartotiniam nusikalstamumui. Apžvelgta jų taikymo problematika Lietuvoje.

Pagrindiniai žodžiai: alternatyvi bausmė, įkalinimas, recidyvizmas, bausmių sistema

The aim of this study is to provide a comprehensive analysis of alternatives to imprisonment in Lithuania, examining their advantages and distinctions. The object of the research is the applicability and effectiveness of non-custodial punishments within the context of the Lithuanian penal system. The study explores the historical development of the sentencing system, the significance of alternatives to imprisonment, and the influence of international and European Union legal standards on their broader implementation. It also evaluates the social and economic aspects of these punishments, as well as their impact on recidivism. Finally, the study reviews the practical challenges related to the application of such punishments in Lithuania.

Keywords: alternative punishment, imprisonment, recidivism, penal system

TURINYS

IŽANGA.....	4
1. BAUSMIŲ SISTEMA IR ALTERNATYVOS LAISVĖS ATĖMIMUI.....	7
1.1. Bausmių sistema: reikšmė ir raida.....	7
1.2. Laisvės atėmimui alternatyvios bausmės ir jų svarba	13
1.3. 1.3. Tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų svarba įkalinimui alternatyvių bausmių taikymo skatinimui.....	18
2. ALTERNATYVIŲ BAUSMIŲ TAIKymo PRIVALUMAI IR TRŪKUMAI.....	21
2.1. Socialiniai ir ekonominiai aspektai.....	21
2.2. Alternatyvių bausmių įtaka recidyvo problematikai	28
3. ALTERNATYVIŲ BAUSMIŲ ĮGYVENDINIMO IŠŠŪKIAI	31
3.1. Viešųjų darbų bausmės problematika	32
3.2. Baudos bausmės problematika	34
3.3. Laisvės apribojimo bausmės problematika.....	40
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	44
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	46
SANTRAUKA.....	52
SUMMARY.....	53

Temos aktualumas. Veiksminga baudžiamųjų sankcijų sistema sudaro esmines sąlygas užtikrinti piliečių saugumą ir interesus, tad suprantama, kad ir plėtojama baudžiamoji politika turi sukurti sąlygas tokią sistemą įgyvendinti bei išlaikyti jos aktualumą šiuolaikiniame kontekste. Įkalinimui alternatyvios bausmės vakarietiškame pasaulyje tampa vis aktyviau skatinama ir puoselėjama šiuolaikinės baudžiamosios politikos kryptimi. Tarptautinės organizacijos šio klausimo aktualumą akcentuoja jau ne vieną dešimtmetį, yra priimamos ir išleidžiamos įvairios rekomendacijos ir taisyklės, skatinančios alternatyvių bausmių taikymą baudžiamojoje justicijoje. Pastarosiose pažymima, kad nors, baudžiamųjų sankcijų sistema yra neįmanoma be sulaikymo instrumento, ypač vertinant sunkių nusikaltimų atvejus, ši priemonė turi būti taikoma tik ultima ratio principu. Dažnai įvertinimas ir pabrėžiamas alternatyviųjų bausmių taikymo naudingumas ne tik patiems nusikaltusiems asmenims, bet ir nukentėjusiesiems bei visuomenei. Pastebime, kad skiriamas ypatingas dėmesys nusikalstamą veiką atlikusių asmenų resocializacijos ir integracijos svarbai bei tikimasi, kad pritaikius platesnį alternatyvių bausmių taikymą, bus daromas teigiamas poveikis tokioms opioms problemoms kaip kalėjimų perpildymas bei gajus įkalinimo bausmės naudojimo paplitimas (Tarybos išvados dėl alternatyvių sulaikymui priemonių..., 2019). Teisės teorijai alternatyvių bausmių sistemos plėtojimas tampa itin aktualus dėl to, kad verčia permąstyti bausmės funkciją šiuolaikinėje teisinėje valstybėje.

Žiniasklaidoje pastarųjų keletą metų mūsų akiratį pasiekia pozityvūs straipsniai apie fiksuojamus mažėjančius įkalintų asmenų skaičius Lietuvoje. Teisingumo ministerijos specialistai akcentuoja, kad tokiam pokyčiui įtakos turėjo tai, kad baudžiamoji politika pastaruoju laikotarpiu buvo formuojama atsižvelgiant į proporcingumo kriterijus bei mokslininkų ir ekspertų rekomendacijas (Kniukštienė, 2024). Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad Lietuva išgyveną reikšmingą bausmių sistemos transformaciją, tačiau pasidomėjus kiek atidžiau, nenoromis pradeda kilti tam tikri klausimai apie galimą tokių pasiekimų formalumą ir deklaratyvumą. Siekiant įvertinti, kaip mūsų valstybėje šiuo metu atrodo bausmių skyrimo ir taikymo praktika, yra būtina nuodugniau patyrinėti jos įgyvendinimo aspektus, taikymo tendencingumus, su kokia galima problematika yra susiduriama bei kokios galimos jos korekcinės išeitys.

Darbo tikslas. Išsamiai išanalizuoti alternatyvas įkalinimui Lietuvoje, jų privalumus ir skirtumus.

Darbo uždaviniai. Tyrimo tikslui pasiekti nustatomi tokie darbo uždaviniai: 1) pateikti bausmių sistemos istorinės raidos apžvalgą; 2) įvertinti alternatyvių bausmių taikymo aktualumą; 3) palyginti alternatyvias įkalinimui bausmes tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu; 4) įvertinti įkalinimui alternatyvių bausmių ekonominį efektyvumą valstybei; 5) išanalizuoti įkalinimo ir alternatyvių bausmių poveikį socialiniams reiškiniams, tokiems kaip šeimos santykiai ir aktualumas darbo rinkai; 6) palyginti laisvės atėmimo ir įkalinimui alternatyvių bausmių poveikį pakartotinio nusikalstamumo rizikai; 7) išanalizuoti pastarojo dešimtmečio nuteistiems asmenims skiriamų bausmių rūšių tendencijas ir pokyčius; 8) aptarti viešųjų darbų, baudos ir laisvės apribojimo bausmių taikymo problematiką Lietuvoje.

Darbo objektas. Įkalinimui alternatyvių bausmių pritaikomumas ir jų efektyvumas Lietuvos bausmių sistemos kontekste.

Tyrimo metodai. Pagrindiniai tyrimo metodai naudoti darbe – dokumentų analizės (šis metodas taikytas siekiant surinkti tyrimui aktualią informaciją iš mokslinių publikacijų, teisės aktų bei tarptautinių teisės šaltinių), kokybės turinio analizės (naudotas siekiant analizuoti, interpretuoti ir sisteminti surinktą informaciją apie alternatyvias bausmes ir jų taikymą. Šiuo metodu buvo identifikuotos pagrindinės mokslininkų nuomonės ir praktiniai taikymo iššūkiai), sisteminės analizės (remiantis aktualiais ataskaitų duomenimis, buvo atliekama statistinė bausmių rūšių skyrimo, įkalintų asmenų skaičiaus, alternatyvių bausmių taikymo tendencijų bei ekonominių rodiklių analizė), lyginamasis analizės (buvo lyginama Lietuvos ir kitų valstybių praktika alternatyvių bausmių taikymo srityje, siekiant nustatyti veiksmingas užsienio šalių praktikas ir jų pritaikomumo galimybes Lietuvoje).

Darbo originalumas. Alternatyvių bausmių klausimas dėl tarptautiniu mastu skatinamo baudžiamosios sistemos švelninimo, kiekvienais metais sulaukia pakankamai nemažai dėmesio, turbūt daugiausiai naujos informacijos galima rasti apie alternatyvių bausmių ir socialinių reintegracijų sąsają su recidyvu. Lietuvoje per pastaruosius penkerius metus buvo apginta keletas magistro darbų, kurių temos buvo artimos probacijos, resocializacijos ir tam tikrų atskirų alternatyvių bausmių vertinimui. Tačiau jie pasižymėjo siauresniu praktiniu vertinimu, apžvelgiant tik vieną bausmės rūšį. Taip pat sisteminė alternatyvių bausmių plėtros analizė, įtraukiant statistinius duomenis apie išlaidų dinamiką,

socialines pasekmes ir užsienio šalių praktikų lyginimą, nebuvo plačiai vykdoma. Apibendrinant, galima teigti, kad šio darbo originalumas pasireiškia tikslingu teisinių, ekonominių ir socialinių aspektų sujungimu į vientisą analizę, kuri yra pagrindžiama nacionaliniais ir tarptautiniais šaltiniais – tyrimas pateikia išsamų alternatyvių bausmių taikymo efektyvumo, problemų ir plėtros perspektyvų vertinimą.

Svarbiausi šaltiniai. Nustatyto darbo tikslo įgyvendinimui ir tinkamam tyrimo uždavinių atskleidimui pasiekti, dėl savo išdėstytų idėjų ar turinio atitikties buvo gausiai remiamasi Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1990 m. gruodžio 14 d. rezoliucijoje Nr. 45/110 (Standartinės minimalios taisyklės dėl su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių) ir nacionaliniais baudžiamosios teisės aktais, kartu kaip aktualūs informaciniai šaltiniai pasitelkti (Sinkevičius, (red.), 2018; Andersen, 2024; Nikartas, 2018). Kaip statistinių duomenų šaltiniai naudoti Lietuvos Kalėjimų tarnybos 2018 – 2024 metų aktualios ataskaitos ir valstybės duomenų agentūros skelbiami Lietuvos oficialiosios statistikos portalo aktualūs duomenys.

1. BAUSMIŲ SISTEMA IR ALTERNATYVOS LAISVĖS ATĖMIMUI

1.1. Bausmių sistema: reikšmė ir raida

Norėdami plačiau įsigilinti į alternatyvų įkalinimui Lietuvoje privalumus bei trūkumus, visų pirma, turėtume aptarti bausmių sistemos sampratą. Bausmių sistemą galime apibrėžti kaip vienu iš esminių baudžiamosios teisės elementų, kuris savo esme turi padėti ne tik reguliuoti bausmių taikymo mechanizmus, bet ir užtikrinti tinkamą valstybės ir jos institucijų atsaką į nusikalstamą elgesį. Kitaip tariant, tai baudžiamajame įstatyme įtvirtintas bei atitinkama tvarka išdėstytas bausmių sąrašas, kuris yra privalomas teismams ir apimantis visas, tiek laisvės atėmimo, tiek su įkalinimu nesusijusias bausmes, aptinkamas baudžiamojo kodekso (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000) 42 ir 43 straipsniuose. Visgi svarbu suprasti, kad bausmių sistemą laikydami išimtinai tik bausmių katalogu, padarytume klaidą, mat ji savitai gali padėti atskleisti ir tai kokia baudžiamosios politikos kryptis vyrauja valstybėje.

Be abejonės, labai svarbu, kad bausmių sistema būtų nuosekli, hierarchiška ir nedeklaratyvi, ir būtų pritaikoma realiai. Taip pat ji turėtų pasižymėti įvairumu, palankiausia, kuomet ją sudaro bausmės skirtingos tiek savo turiniu, tiek griežtumu, nes tai sudaro prielaidas tikslingesniai bausmių individualizavimui ir padeda tinkamiau pasiekti skiriamos bausmės tikslus (Blaževičius et al., 2004, p. 20). Šiuolaikinė bausmių sistema yra neatsiejama nuo žmogaus teisių apsaugos paradigmos, kurios suponuoja, kad bausmės negali būti neproporcingos ir žeminančios, nes tai prieštarautų jų paskirčiai – bausmės turi ne tik nubausti, bet ir sukurti nuteistam asmeniui galimybę pasitaisyti ir sugrįžti į visuomenę pilnaverčiu ir teisės normas gerbiančiu valstybės piliečiu (Baudžiamasis kodeksas, 2000). Pagal tai galime spręsti, kad tinkamai organizuota sistema padeda išvengti „teisinio savivaliavimo“, taip sustiprindama visuomenės pasitikėjimą ir saugumą, padedama formuoti jos požiūrį į teisingumą, kita vertus, galime daryti prielaidą, kad jai esant išderintai, gali kilti nepageidaujamos pasekmės vyriausybės socialinėms vertybėms – atsirasti nepasitikėjimas valstybinėmis institucijomis, padidėti nusikalstamą veiką atlikusių asmenų stigmatizacija, socialinė atskirtis ar net recidyvo augimo rodiklis.

Suprantama, kad per ilgą valstybės gyvavimo ir raidos laikotarpį, nuo ikistatutinės teisės iki pat šių dienų, veikiama natūralių veiksnių kaip istoriniai, socialiniai ir politiniai pokyčiai, atitinkamai keitėsi ir pati bausmių sistema. Ikistatutiniu laikotarpiu pagrindiniais

teisės šaltiniais laikytini Pamedės ir Kazimiero teisynai. Pamedės teisyno bausmių sistemą sudarė trys bausmės – piniginė išpirka, kūno sužalojimas ir mirties bausmė. Viena iš piniginės išpirkos dalimi buvo kaklo išpirkimas, kuris būdavo skiriamas atlikus tyčinį kito asmens sužalojimą. Asmeniui negalint atlikti kaklo išpirkimo, jam būdavo skiriama mirties bausmė. Žinodami istorinį kontekstą, suprantame, kad valstiečiai, ne taip kaip bajorai, piniginių išpirkų paprastai įvykdyti negalėjo, dėl ko būdavo dažniau baudžiami fizine ir mirties bausme. Kazimiero teisyno bausmių sistemą sudarė - padarytos žalos atlyginimas teismo naudai, kūno bausmės ir mirties bausmė. Nors pati sistema iš pirmo žvilgsnio atrodo panaši, tačiau Kazimiero teisyne materialinė atsakomybė už turtinius nusikaltimus galėjo tekti ir kaltininko šeimai. (Skrebė, 2016, p. 10-14) Pažymėtina, jog pastebimos ir viešųjų darbų bausmės užuomazgos, padaryta žala turėjo būti atlyginama net ir tuo atveju, kuomet nei nusikaltęs asmuo, nei jo šeima neturėdavo nuosavo turto, todėl susiklosčius tokiai aplinkybei, žala galėdavo būti atlyginama jo tiesiogiai atliekamu darbu nukentėjusiajam (Zūbaitė, 2016, p. 406). Itin svarbu paminėti, kad atsiranda recidyvo institutas, kuomet bausmės tikslas išplečiamas apimant siekį pataisyti nusikaltėlį ir raginti jį daugiau nebenusikalsti. Vertinant abiejų teisynų bausmių sistemą, turime pažymėti, kad joje vyrauja nuo socialinės padėties (luomo) priklausantis bausmių taikymo nelygumas (Skrebė, 2016, p. 10-14).

Statutiniu laikotarpiu, vyrausiu nuo 1529 m. iki 1840 m., bausmių sistemą ne tik tampa labiau struktūruota, bet ją papildė ir nauja bausmės rūšis - kalėjimo bausmė. Taip pat, su kiekvienu Statuto įsigaliojimu pastebimas ženklus bausmių sistemos griežtinimas – drastiškai sugriežtėja už atliktas veikas skiriamos bausmės. Pavyzdžiui Pirmame Statute mirties bausmė buvo skiriama už dvidešimt skirtingų veikų rūšių, o jau Trečiame Statute mirties bausmės sulaukti galėjai net už šimtą veikų rūšių. Kaip ir ikistatutiniu laikotarpiu, teisės taikyme vis dar vyravo luominis suskirstymas, kuomet nuo asmens statuso priklausė ir jam skiriama bausmė. Ikistatutinis laikotarpis bausmių sistemai reikšmingas buvo ne tik dėl kalėjimo bausmės atsiradimo, bet ir dėl to, kad pradėta labiau diferencijuoti pačias nusikalstamas veikas ir vertinti tokių veikų pavojingumą visuomenei (Skrebė, 2016, p. 15-17).

Po to, kai įvyko 1795 m. III Abiejų Tautų Respublikos padalijimas, didžioji Lietuvos teritorijos dalis buvo aneksuota Rusijos imperijos, kas sustabdė vykusią natūralią bausmių sistemos raidą Lietuvoje. Nors ir okupuotoje Lietuvoje kurį laiką galiojo Trečias Statutas, tačiau 1840 m. įsigaliojus Rusijos imperijos įstatymų sąvadui, buvo panaikintas vietinių įstatymų galiojimas. Minėtasis sąvadas buvo kritikuojamas to laikmečio mokslininkų ir

laikytas pasenusiu ir nekokybišku, ypatingai baudžiamosios teisės srityje. Galime teigti, kad išplėtus veikų kiekį, už kurių atlikimą buvo taikomi baudžiamieji įstatymai ir padidinus laisvės atėmimu baudžiamas veikas bei įtvirtinus daugiau laisvės atėmimo formų, pavyzdžiui suimtųjų pataisos kuopos, darbo ir grasos namai, bausmių sistema tapo akivaizdžiai griežtesnė. Tam tikri pozityvesni pokyčiai išvelgiami, kuomet 1903 m. buvo patvirtinti nauji baudžiamieji nuostatai, kurie buvo kuriami stipriai remiantis Vakarų Europos valstybių baudžiamaisiais įstatymais. Šie nuostatai, išversti į lietuvių kalbą su tam tikromis reikiamomis korekcijomis, buvo priimti ir galiojo tarpukario Lietuvoje (Skrebė, 2016, p. 18-20).

Kaip jau užsiminta, 1918 m. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, buvo imtasi atkurti Lietuvos teisę. Nepertraukiamo teisinio reguliavimo būtinumas ir aplinkybė, kad istoriniu keliu teisei atkurti galimybės nebuvo, dėl per daugiau nei šimtmetį pasikeitusių politinių, socialinių ir ekonominių normų, buvo priimtas sprendimas laikinai taikyti iki to vyravusios svetimos teisės recepciją, be abejonės, prieš tai pašalinus tas normas, kurios prieštaravo Laikinajai Lietuvos Konstitucijai. Buvo atsižvelgta ir į tai, kad buvusi bausmių sistema nebeatitiko valstybės poreikių ir dėl to buvo atitinkamai koreguotina. Dėl nepritaikomumo buvo modifikuotos tokios bausmės kaip nutrėmimo bei grasos ir tvirtovės kalėjimo, pakeičiant jas į sunkiųjų darbų ir paprastojo kalėjimo bausmes. Itin įdomu, kad kurį laiką buvo atsisakyta mirties bausmės, galime numanyti, kad tai buvo ypatingas žingsnis link modernėjimo ir humanistinės teisinės bausmių sistemos vystymo (Maksimaitis, 2012, p. 413-416). Vis dėlto dėl vyravusių politinių įtampų ir saugumo Lietuvos valstybingumui problematikos, ši bausmės rūšis 1919 m. buvo vėl pradėta naudoti ypatingosios bausmės karo metu statusu, skiriant ją už kai kuriuos specifinius nusikaltimus, o mažiau nei po metų mirties bausmė buvo sugrąžinta ir į patį Statutą (Fedosiuk, 2018, p. 510).

Radikalūs pokyčiai Lietuvos bausmių sistemą ištiko po Lietuvos sovietinės okupacijos ir aneksijos nuo 1940 m. organiškai ir nepriklausoma bausmių sistemos raida ir vėl tapo nebeįmanoma, vietinę teisę pakeitus svetima. Nesuklysiame teigdami, kad bausmių sistema išsikreipė tapdama totalitarinio režimo represiniu įrankiu, pamindama žmogaus teises ir bausmės proporcingumo principus. Po okupacijos Lietuvoje galiojo 1926 m. Rusijos Tarybinės Federacinės Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas, kurio bausmių sistemą sudarė platus bausmių sąrašas – nuo įspėjimų iki sušaudymo, daugiausiai dėmesio skirta nutrėmimui ir darbo lageriams. 1961 m. jį pakeitė Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas, kuriame bausmių sistemą tarsi papildė švelnesnės alternatyvios bausmės orientuotos

į asmenų resocializavimą, pavyzdžiui lygtinis nuteisimas arba asmens paleidimas, kuomet asmuo privalomai įtraukiamas į darbą, pačią bausmę atliekant darbovietėje. Taip pat, atsisakoma teisės analogijos taikymo kaltinamojo nenaudai. Nors šie ir kiti pokyčiai gali pasirodyti kaip pozityvus bandymas humanizuoti bausmių sistema, jie veikiau liko kaip formalumas, mat šio kodekso specialiojoje dalyje būta daug nuostatų, kurios sudarydavo pakankamai galimybių teisę taikyti selektyviai, o pačią bausmių sistemą paliko dviprasmiška. Svarbu suprasti ir tai, kad pats teisės normų taikymas absoliučiai priklausė ir nuo vykdomos ideologinės valstybės politikos, tad ir baudžiamosios sistemos represyvus pobūdis buvo nulemtas ne vien dėl aktuose suformuluoto turinio (Namavičius, 2018, p. 553-536).

Laikotarpį nuo 1990 m. iki 2003 m., galime pavadinti pereinamuoju etapu, kuomet bausmių sistema Lietuvoje palengva išgyveno transformaciją nuo represinės sovietinės baudžiamosios sistemos į modernesnę bei humaniškesnę europinės teisės sistemą. Atkūrus nepriklausomybę kiek daugiau nei dešimtmetį išliko galioti Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. Savaime suprantama, kad pats teisės aktas buvo reformuojamas eliminuojant visas naujos teisinės valstybės paradigmai prieštaraujančias ir paprasčiausiai netinkančias normas (įprastai susijusias su sovietine santvarka). Tokie kertiniai pokyčiai valstybės gyvenime kaip teisinės sistemos kūrimas remiantis pamatinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, planinės ekonomikos pakeitimas rinkos ekonomika, kuomet turtiniai santykiai ir vėl įgauna ypatingą teisinę svarbą, tarptautiniai įsipareigojimai ir t.t., neabejotinai veikė ir visą bausmių sistemą. Bausmės buvo skirstomas į dvi grupes – pagrindinės (bauda, pataisos darbai be laisvės atėmimo, laisvės atėmimas ir mirties bausmė) ir papildomos (turto konfiskavimas, bauda ir atėmimas teisės eiti tam tikras pareigas, dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla). Vieną nusikalstamą veiką atlikusiam asmeniui galėjo būti skiriama ne daugiau kaip viena pagrindinė ir dvi papildomos bausmės.

Kai kurios veikos, kaip, pavyzdžiui, vertimasis kokios nors rūšies individualia darbine veikla, seniau laikytinos nusikalstamomis, tapo dekriminalizuotos. Vietoje to, baudžiamasis persekiojimas pradėtas vykdyti besikeičiančią padėtį labiau atspindinčioms veikos, tokioms kaip pajamų ar kitų apmokestinamųjų objektų slėpimas. Galiojęs kodeksas sulaukė begalės pakeitimų bei tobulinimų, su kiekvienu iš jų siekiant ne tik tinkamiau pritaikyti baudžiamuosius įstatymus valstybės ir jos piliečių poreikiams, bet ir individualizuoti bausmes, didinti jų efektyvumą, nepamirštant atsižvelgti ir į jų proporcingumą. Baudžiamoji atsakomybė pradedama suvokti kaip ultima ratio priemonė, pradėtos švelninti bausmių skyrimo taisyklės

bei vystomas atleidimo nuo bausmės ir baudžiamosios atsakomybės institutai. Vienas iš raiškiausių humaniškėjančios ir švelnėjančios bausmių sistemos požymių greičiausiai galėtų būti laikytinas 1998 m. įvykęs sprendimas panaikinti mirties bausmę. Tačiau net ir atlikus visas gausias tobulinimo korekcijas, teisės aktas vis tiek negalėjo atspindėti nepriklausomos teisinės valstybės modernėjimo tikslų, tad atitinkamai buvo priimtas sprendimas rengti naują baudžiamąjį kodeksą, kuris savo ruožtu buvo įtvirtintas 2000 m. ir įsigaliojo 2003 m. (Drakšas, Nevera, 2018, 537-560).

Naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas įtvirtino valstybės baudžiamosios politikos nacionalinius pagrindus. Baudžiamasis įstatymas buvo rengtas remiantis demokratinių valstybių teisėkūros patirtimi, atsižvelgiant į tarptautinių teisės aktų nuostatus bei Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, o pačio teisės akto paskirtis, kaip tai apibrėžiama jo 1 straipsnio 1 dalyje - baudžiamosios teisės priemonėmis ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų. Naujasis kodeksas nebeskirto bausmių į pagrindines ir papildomas, kaip tai buvo daroma prieš tai. Atsisakoma papildomų bausmių klasifikacijos, o vietoje jų įtvirtinamas baudžiamojo poveikio priemonių institutas, formuojama vientisa bausmių sistema (Andriulis et al., 2002, p. 567). Pradėjus taikyti baudžiamojo poveikio priemonių institutą, buvo siekta individualizuoti ir diferencijuoti baudžiamąją atsakomybę, teismams sudarytos palankesnės sąlygos bausmių individualizavimo srityje tuo požymiu, kad atsiranda galimybė atleisti nusikalstamą veiką atlikusį asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, pritaikant jam baudžiamojo poveikio priemones, vadinasi, atsirado galimybė taikyti tokias priemones, kurios galėtų padaryti asmeniui įtaką, bet nesukeltų su baudžiamąja atsakomybę sietinų neigiamų padarinių. Įtvirtinus šį institutą buvo akcentuojama, kad baudžiamojo poveikio priemonės kartu su bausme turėtų būti taikomos tik išimtiniais atvejais. Nuo kodekso įtvirtinimo baudžiamojo poveikio priemonių sąrašas, tuo pačiu ir tokių, kurios gali būti taikomos kartu su bausme, buvo aktyviai plečiamas. Šio reiškinio priežastingumas siejamas su natūraliu siekiu prisitaikyti prie nuolat kintančios nusikalstamumo struktūros, aktyvios globalizacijos procesų bei atsižvelgimu į užsienio valstybių gerąją praktiką (Švedas et al., 2017, p. 190-191). Kartu bausmių sistema buvo išplėsta naujomis, su laisvės atėmimu nesusijusiomis bausmėmis, pavyzdžiui viešieji darbai, kurie tapo ypatinga prevencine ir auklėjamąja priemone, leidžiančia palyginus nedidelio pavojingumo nusikalstamą veiką atlikusiems asmenims, paskirti tokia poveikio priemonę, kuri

sukurtų galimybę pasitaisyti jų neįzoliuojant nuo visuomenės. Pačios bausmės sistemoje tapo graduojamos nuo švelniausios ir mažiausiai ribojančios nusikalstamą veiklą atlikusio asmens teises (viešieji darbai) iki griežčiausios (neterminuotas laisvės atėmimas) (Andriulis et al., 2002, p. 567). Tai atskleidžia įstatymų leidėjo siekį, kad bausmių sistema būtų racionaliai laipsniška, pirmiausia siekiant bausmę ar baudžiamojo poveikio priemonę skirti kuo įmanoma švelnesnę bausmę ir tik švelnesnėms bausmėms negalint užtikrinti bausmės tikslų įgyvendinimo, skirti laipsniškai griežtesnes bausmes.

Nuo 2003 m. Lietuvoje galiojantis baudžiamasis įstatymas suformavo tris atskiras bausmių sistemas: bausmių sistema fiziniais ir juridiniams asmenims, bausmių sistema už nusikaltimus, bausmių sistema už baudžiamuosius nusižengimus. Pirmoji suformuota atsižvelgiant į subjektą, kuriam bus skiriama bausmė. Fiziniais asmenims laipsniškai skiriamos tokios bausmės - viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas, neterminuotas laisvės atėmimas. Juridiniams asmenims laipsniškai skiriamos - bauda, juridinio asmens veiklos apribojimas, juridinio asmens likvidavimas. Antroji suformuota atsižvelgiant į veikos pavojingumo laipsnį (paprastai padaromą didesnę žalą asmenims, visuomenei, valstybei). Ją sudaro viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas ir neterminuotas laisvės atėmimas. Trečioji taip pat suformuota, atsižvelgiant į veikos pavojingumo laipsnį, tik šį kartą į mažesnį. Bausmių sistemą sudaro viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas ir areštas. Tokiu būdu suformuota trinarė bausmių sistema sudaro nuoseklią struktūrą, leidžiančią baudžiamąją atsakomybę pritaikyti veiksmingiau individualizuojant bausmes.

Vertindami bausmių sistemos Lietuvoje istorinę raidą, galime neabejotinai apčiuopti ne vieną svarbų, nuo istorinės, politinės ir socialinės konjunktūros priklausiusį, pokytį. Ikistatutinis laikotarpis pasižymėjo tam tikru bausmių sistemos padrikumu ir griežtumu. Dominavo fizinės ir mirties bausmės, teisingumas priklausė nuo asmens priklausomumo tam tikram luomui. Vis dėlto, atsiranda pirmieji bandymai įprasminti recidyvo institutą. Statutinis laikotarpis vis dar išlaikė luominį skirstymą teisės taikyme, tačiau jau pasižymėjo teisinio reguliavimo sistematizavimo pradžia. Bausmių sistemoje išvelgiamas kodifikavimas bei institucinės sistemos atsiradimas (įvedus kalėjimo bausmę). Po 1795 m. įvykusios aneksijos natūrali Lietuvos teisės ir bausmių sistemos raida nutrūko, įsigaliojo svetima rusifikuota teisė, kuri, iš esmės, baudžiamąją prasme buvo ne tik per griežta, bet ir pasenusi. Po kurio laiko priimti 1903 m. nuostatai buvo tarsi bandymas perimti vakarietiškos teisės požymius, kurie

vėliau modifikuojant buvo taikomi ir tarpukario Lietuvos teisinėje sistemoje. Tarpukariu bausmių sistemą pradėta dar labiau švelninti ir humanizuoti, atsisakyta tam tikrų represinių bausmių, laikinai net panaikinta mirties bausmė, kuri, deja, dėl politinės įtampos buvo sugrąžinta atgal į sistemą, tačiau, kaip jau kartą iki to, bausmių sistemos natūrali raida buvo ir vėl nutraukta. Sovietinės okupacijos laikotarpiu bausmių sistema tapo politinio režimo įrankiu. Bausmės buvo neproporcingai griežtos ir represinės. Nors ir buvo įvestos tam tikros bausmės, indikuojančios resocializacijos tikslą, tačiau jos buvo veikiau deklaratyvios dėl taikymo selektyvumo. Atgavus nepriklausomybę 1990 m. bausmių sistema pradėjo transformacijos etapą – atsižvelgta į proporcingumo principo stiprinimą, dekriminalizuota atitinkamų, su okupaciniu laikotarpiu susijusių, veikų, panaikinta mirties bausmė, 2001 m. įvedus ir 2003 m. įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui, sustiprėja orientacija į tarptautinius žmogaus teisių standartus. Įtvirtinama humaniška bausmių sistema – atsiranda bausmių gradacija, panaikinamos papildomos bausmės, vietoje kurių atsiranda baudžiamojo poveikio priemonių institutas, sustiprinta teismų kompetencija individualizuoti taikomas poveikio priemones.

1.2. Laisvės atėmimui alternatyvios bausmės ir jų svarba

Žmogaus laisvės neliečiamumo principas neabejotinai yra viena iš pamatinių žmogaus teisių, pripažįstama ne tik tarptautiniuose teisės aktuose, bet ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 str. (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Teisei į laisvės neliečiamumą pakankamai nemažai dėmesio skirta ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, kurios 5 straipsnyje detalios formuojamos sąlygos, kurioms esant laisvės ribojimas gali būti laikomas pagrįstu ir teisėtu. (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių..., 1950). Šio principo fundamentalumas sudaro prielaidą tam, kad siekiant, net ir laikinai, apriboti šią asmens teisę, valstybė kiekvienu atveju individualiai turi pareigą pagrįsti laisvės atėmimo, kaip būtinosios bausmės taikymą, be kurios, taikant mažiau žmogaus laisvę ribojančias poveikio priemones, nebūtų užtikrinti ir apsaugoti kartiniai visuomenės interesai.

Laisvės atėmimas pelnytai laikomas viena labiausiai žmogaus teises ribojančių taikomų baudžiamojo poveikio įrankių, siekiamas naudoti tik kaip „ultima ratio“ priemonė, tad pakankamai natūralu, jog tokiai bausmei būtina ieškoti švelnesnių ir asmens gyvenimą mažiau sutrikdančių alternatyvų. Tokių bausmių taikymu yra siekiama ne tik teisingumo vykdymą paversti humaniškesniu ir ekonomiškesniu, bet ir spręsti, ne vieną valstybę palietusią,

įkalinimo įstaigų perpildymo problemą (Graebisch, Burkhardt, 2015, p. 7-16), Alternatyvios bausmės, lygiai taip pat kaip ir įvairios laisvės atėmimo bausmių formos, negali būti sudaromos arba taikomos taip, kad būtų žeminančios, nežmoniškos ar žiaurios. Be abejonės, svarbu suprasti, kad net ir tokiais atvejais, kai alternatyvi bausmė savo forma ir nėra žeminanti, nežmoniška ar žiauri, pritaikius ją nepagrįstai ar netinkamai, ji akivaizdžiai pažeis žmogaus teisių keliamus standartus (United Nations Office on Drugs and Crime, 2007, p. 27-28).

Pačias alternatyvias bausmes paprastai suprantame kaip tam tikrus baudžiamojo poveikio įrankius, kuriuos panaudojus, siekiama sukelti norimą poveikį nusikalstamą veiką atlikusiam asmeniui, tuo pačiu vengiant sukelti jam perteklinį izoliacinį poveikį, kuris yra įprastai būdingas taikant laisvės atėmimą. Aptinkama ir nuomonė, kad tokias baudžiamąsias priemones vadinti alternatyviomis vien dėl to, kad pastarosios nėra susijusios su laisvės atėmimu, būtų neteisinga, mat toks aiškinimas savo esme įtvirtina laisvės atėmimo bausmių dominavimą, kas reikštų, kad pastarųjų taikymas būtų laikomas bendrąja taisykle, o alternatyvios bausmės taptų išimtimi iš bendrosios taisyklės. Visgi, tokios bausmės gali būti skiriamos kaip alternatyvios viena kitai, net nebūtinai vietoje laisvės atėmimo. Dėl šios priežasties yra siūlytina tokias bausmes vadinti ne alternatyviomis įkalinimui, o su laisvės atėmimu nesusijusiomis bausmėmis. Dėl bendro aiškumo, darbe naudojama „alternatyvios bausmės“ sąvoka bus suprantama kaip priemonė, kurios taikymo tikslas ir yra pakeisti laisvės atėmimo bausmę (Graebisch, Burkhardt, 2015, p. 7-16). Nors tokia bausmė ir skiriama kaip švelnesnė alternatyva, svarbu nepamiršti, kad asmeniui, kuriam ji bus taikoma, ji vistiek išliks baudžiamąja priemone, tad ir jos poveikio apimtys ribos turi būti proporcingos ir teisėtos. Kaip teigia vienas iš žymiausių šiuolaikinių baudžiamosios teisės teoretikų Andrew von Hirsch – bausmė turėtų būti tokia, kad ją oriai ištvirtų vidutinį atsparumą turintis žmogus (United Nations Office on Drugs and Crime, 2007, p. 27).

Bausmės apimtys ribų proporcingumą galime sieti su valstybės prievartos priemonės taikymo tikslais. Bausmės, įskaitant ir alternatyvių bausmių, tikslų turinys mūsų baudžiamosios teisės sistemoje suprantamas kaip galutinis rezultatas, kurio siekia valstybė, nustatydamą ir taikydama bausmes, o bausmės paskirties nustatymą, neabejotinai, lemia tokie faktoriai kaip nusikalstamumo būklė ir dinamika bei formuojama baudžiamoji politika valstybėje (Prapiestis, 2004, p. 264). Panašumų alternatyvių bausmių skyrimo turiniui galime rasti ir tarptautiniuose teisės aktuose, kur nurodoma, kad „Neinstitucinės priemonės turi būti parenkamos remiantis nustatytais kriterijais, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pobūdį ir

sunkumą, nuteistojo asmenybę, jo socialinį kontekstą, bausmės paskirtį bei aukos teises“ (United Nations General Assembly, 1990, p. 197). Tokios nuostatos tik papildomai patvirtina, bausmių skyrimo individualizavimo svarbą. Pakankamai įdomu aptikti, kad alternatyvių bausmių taikymo skatinimas, kaip didesnio individualizavimo priemonė, perteikiamas siūlant tokias bausmes taikyti esant vidutinio sunkumo veikų atlikčiais. Mažo pavojingumo nusikalstamos veikos dažnai nebūna baudžiamojo persekiojimo dalyku, kai tuo tarpu didelio ir itin didelio pavojingumo veikos dažniausiai sulaukia griežčiausių bausmių, kurios įprastai būna susijusios su laisvės suvaržymu ar atėmimu. Tad pastebėtina, kad alternatyvių bausmių taikymas vidutinio pavojingumo nusikalstamų veikų atlikties atveju, gali būti efektyviausia ir labiausiai skatinama baudžiamoji priemonė ir ypatingai tokiais atvejais, kai svarstoma skirti trumpą terminuotą laisvės atėmimo bausmę, pavyzdžiui šešių mėnesių laikotarpiui (United Nations Office on Drugs and Crime, 2007, p. 40-42).

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1990 m. gruodžio 14 d. rezoliucijoje Nr. 45/110 (toliau vadinama Tokijo taisyklėmis) pateiktas išsamus rekomenduojamų alternatyvių bausmių sąrašas:

- 1) žodinės sankcijos, tokios kaip įspėjimas, papeikimas ar griežtas įspėjimas – laikomos vienomis iš švelniausių priemonių, kurios gali būti taikomos nustačius teisinę atsakomybę;
- 2) sąlyginis atleidimas nuo bausmės – alternatyvios bausmės forma, kuomet pripažinus asmenį kaltu, tačiau nenustačius būtinybės skirti realios bausmės, jis yra atleidžiamas nuo bausmės tuo atveju, jei per nustatytą laikotarpį laikosi numatytų specialių sąlygų;
- 3) statuso sankcijos – tam tikrų teisių apribojimas nusikalstamą veiką atlikusiam asmeniui. Tokios priemonės yra tiesiogiai susijusios su padaryta nusikalstama veika, pavyzdžiui gydytojui grubiai pažeidusiam paciento teises panaikinama licencija;
- 4) ekonominės sankcijos ir piniginės baudos (įskaitant dienos baudas) – laikomos vienomis veiksmingiausių alternatyvų laisvės atėmimui;
- 5) turto konfiskavimas ar nusavinimas – nors Tokijo taisyklėse priskiriama vienai iš alternatyvių bausmių formų, nemaža dalis valstybių tokių priemonių nelaiko bausmės forma, o veikiau vertina jas kaip teisinių pasekmių išraišką, atsirandančią po nusikalstamos veikos atlikimo;

- 6) žalos atlyginimas ar kompensacija nukentėjusiajam – artima baudos bausmei, tačiau susieta su patirtos žalos atsiradusios dėl nusikalstamos veikos atlyginimu, tad labiau akcentuojamąsi į nukentėjusių asmenų interesų apsaugos užtikrinimą;
- 7) atidėtos arba sustabdytos bausmės – laikoma ypatingai tinkanti alternatyva laisvės atėmimui. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti itin panaši į sąlyginio atleidimo nuo bausmės priemonę, tačiau turi esminį skirtumą – pripažinus asmenį kaltu jam yra skiriama reali bausmė, tačiau teismas atideda bausmės vykdymą tam tikram laikui, jeigu asmuo laikosi paskirtų specialių sąlygų;
- 8) probacija ir teismo priežiūra – įvairiose valstybėse probacijos samprata gali būti labai skirtinga, dažnai laikoma ne bausme, o atskira bausmės vykdymo forma;
- 9) įpareigojimas atlikti viešuosius darbus – įpareigojimas neatlygintinai, tam tikrą laiko tarpą (įprastai matuojama valandomis), atlikti visuomenei naudingus darbus;
- 10) nukreipimas į lankomumo centrą (dienos kontrolės/ataskaitų centras) – nuteistas asmuo yra įpareigojamas dienos metu lankytis specialiose įstaigose, tačiau vakarais grįžta į namus, dažnai taikoma pažeidžiamiesiems asmenims patiriantiems psichologinius sunkumus, besigydantiems nuo priklausomybių;
- 11) namų areštas – ši priemonė, nors ir yra švelnesnė už laisvės atėmimo bausmę, tačiau vistiek pasižyminti pakankamai varžančia prigimtimi. Siekiant išvengti perteklinio poveikio, rekomenduojama ją taikyti nustatant ribotą namų arešto laiką, pavyzdžiui įpareigoti niekur neišvykti iš namų vakarais bei naktis, bet dienos metu leisti atlikti tam tikras funkcijas, kaip mokytis ar dirbti;
- 12) bet kuri kita neinstitucinė poveikio priemonė – kitų alternatyvių bausmių taikymas paliekamas valstybių diskrecijai su sąlyga, kad jos negali pažeisti žmogaus teisių standartų ir privalo būti apibrėžtos įstatyme;
- 13) keletos pateiktų priemonių kombinacija – bausmės tikslui pasiekti galima taikyti daugiau nei vienos rūšies bausmes, svarbiausia atsižvelgti į tai, kad bendras baudžiamasis poveikis būtų proporcingas ir neperteklinis.

Nors suteiktas alternatyvių bausmių sąrašas yra pakankamai išsamus, dalis jų kaip pavyzdžiui žodinės sankcijos ar statuso sankcijos, dažniau taikomos atlikus mažo pavojingumo

nusikalstamas veikas, kuomet įkalinimo bausmė net nėra svarstoma (United Nations Office on Drugs and Crime, 2007, p. 29-39). Vienomis iš veiksmingiausių ir dažniausiai taikomų, būtent laisvės atėmimui alternatyvių, bausmių turėtų būti įvardijamos ekonominės sankcijos arba baudos, atidėta arba sustabdyta bausmė, viešieji darbai ir namų areštas. Toks išskyrimas artimai siejasi ir su Lietuvoje taikomomis įkalinimui alternatyviomis bausmėmis, pateiktomis 1 lentelėje apačioje.

1 lentelė. Įkalinimui alternatyvios bausmės Lietuvoje ir jų atitikimas Tokijo taisyklėms.

Bausmė	Pobūdis	Tiesioginė alternatyva įkalinimui	Teisinis pagrindas	Tokijo taisyklių požymiai
Viešieji darbai	Savarankiška bausmė	Taip	BK 46 str.	• Įpareigojimas atlikti viešuosius darbus
Bauda	Savarankiška bausmė	Taip	BK 47 str.	• Ekonominės sankcijos ir piniginių baudos
Laisvės apribojimas	Savarankiška bausmė	Taip	BK 48 str.	• Žalos atlyginimas ar kompensacija nukentėjusiajam • Probacija ir teismo priežiūra • Įpareigojimas atlikti viešuosius darbus • Namų areštas • Bet kuri kita neinstitucinė poveikio priemonė • Keletos pateiktų priemonių kombinacija
Bausmės vykdymo atidėjimas	Procesinė nuostata	Iš dalies	BK 75 str.	• Žalos atlyginimas ar kompensacija nukentėjusiajam • Atidėtos arba sustabdytos bausmės • Probacija ir teismo priežiūra • Namų areštas • Bet kuri kita neinstitucinė poveikio priemonė • Keletos pateiktų priemonių kombinacija

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu (2000) ir Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1990 m. gruodžio 14 d. rezoliucija Nr. 45/110.

Tiesiogiai laisvės atėmimo bausmei alternatyvios bausmės yra viešieji darbai, bauda ir laisvės apribojimas. Papildomai, nors ir nėra savarankiška bausmė, į lentelę įtrauktas bausmės vykdymo atidėjimas. Ši priemonė gali būti laikoma pakankamai aktualia netiesiogine alternatyva, leidžiančia asmeniui, kuriam vis dėlto buvo skirta laisvės atėmimo bausmė, tam

tikrą laiką išvengti realaus laisvės atėmimo bausmės vykdymo įkalinimo įstaigoje. Taip pat pastebima, kad mažesnio poveikio alternatyvios priemonės, kurios nėra savarankiškai taikomos kaip alternatyva įkalinimui, gali būti skiriama kaip išvestinė ar pridėtinė prie savarankiškos bausmės. Pavyzdžiui, skiriant laisvės apribojimą, įprastai yra paskiriama ir intensyvi priežiūra, kuri gali būti užtikrinama naudojant elektroninio stebėjimo priemones, taip pat, kartu gali būti paskiriamas įpareigojimas dalyvauti elgesio pataisos programose, draudimas bendrauti su tam tikrais asmenimis arba asmenų grupėmis ir t.t.

Alternatyvios įkalinimui bausmės, kaip viešieji darbai, bauda ir laisvės apribojimas, įgauna ypatingą svarbą siekiant užtikrinti laisvės atėmimo bausmės taikymo, kaip kraštutinės priemonės, principą. Jos suteikia galimybę padaryti pageidaujamą baudžiamąjį poveikį nuteistajam, nesukeliant jam su laisvės atėmimo bausme susijusių perteklinių neigiamų padarinių. Nors alternatyvios įkalinimui bausmės laikomos švelniomis, jos gali būti žalingos, jei taikomos neatsakingai, todėl svarbu užtikrinti, kad jos būtų taikomos atitinkant proporcingumo ir teisėtumo principus.

1.3. Tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų svarba įkalinimui alternatyvių bausmių taikymo skatinimui

Aptarę įkalinimui alternatyvių bausmių svarbą, negalime kiek plačiau neapžvelgti ir ją patvirtinančių bei akcentuojančių tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų. Be, jau prieš tai šiek tiek aptartų, Tokijo taisyklių, buvo išleista pakankamai nemažai įvairaus pobūdžio teisinių aktų (konvencijų, rekomendacijų ir gairių), kuriuose pabrėžiamas įkalinimo kaip kraštutinės priemonės principas bei įtvirtinami siektini minimalūs standartai bausmių taikymo ir vykdymo srityse. Autorės nuomone, didžiausią aktualumą įkalinimui alternatyvių bausmių platesnio taikymo skatinimo svarbai turi šie aktai:

- 1) Jungtinių Tautų standartinės minimalios taisyklės dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu (Tokijo taisyklės) - jose nustatomi pagrindiniai principai, kuriais aktyviai skatinama vietoje įkalinimo skirti jam alternatyvias bausmes, nustatomi minimalūs apsaugos standartai asmenims, kuriems tokios bausmės taikomos, nurodomos alternatyvių bausmių rūšys (aptarta praeitame skyriuje), skatinamas naujų alternatyvių

bausmių kūrimas ir atsižvelgiama į bendruomenės įsitraukimo svarbą nusikaltusių asmenų resocializacijai.

- 2) Jungtinių Tautų elgesio su kalinčiomis moterimis ir moterims pažeidėjoms taikomų priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taisyklės (Bankoko taisyklės) - šiomis taisyklėmis įkalinimui alternatyvių bausmių skatinimas modeliuojamas būtinumu bausmes parinkti atsižvelgiant į moterų patirtį (pavyzdžiui viktimizacijos istoriją), lengvinančias aplinkybes. Teikti pirmenybę įkalinimui alternatyvioms bausmėms, jeigu bausmė parenkama ne sunkiems ar smurtiniais nusikaltimais, kuomet moterys yra besilaukiančios ar turi nepilnamečių vaikų. Taip pat atkreipiamas dėmesys į kuo mažiau šeimos ryšius trikdančių rehabilitacijų skatinimą ir vystymą.
- 3) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos:
 - a) dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių (CM/Rec(2017)3) - pabrėžiamos įkalinimo bausmės ultima ratio principas, atsižvelgiama, kad efektyvus įkalinimui alternatyvių bausmių taikymas mažina kalėjimų perpildymo problematiką, kad alternatyvios bausmės užima pakankamą svarbą pakartotinio nusikalstamumo mažinimo srityje. Taip pat ragina valstybes stiprinti probacijos tarnybas, dalintis gerosios praktikos pavyzdžiais, bendradarbiauti su Europos Taryba ir kitomis atitinkamomis institucijomis.
 - b) dėl probacijos taisyklių (CM/Rec(2010)1) - šiomis taisyklėmis skatinama vystyti probaciją ir jos, kaip tiesioginės alternatyvos laisvės atėmimui, taikymą. Nurodoma, kad paskirtos bausmės turi būti proporcingos padarytai nusikalstamai veikai ir atitikti nuteistojo individualias aplinkybes, minima informuoto sutikimo svarba, ypatingai kai poveikis asmeniui daromas dar nepriėmus galutinio teismo sprendimo. Pažymima, kad probacijos pareigūnai turi būti tinkamai apmokyti, o pati probacijos veikla nuolat vertinama ir prižiūrima.
 - c) dėl elektroninio stebėjimo (CM/Rec(2014)4) - rekomendacijose raginama naudoti elektroninį stebėjimą, kaip įrankį, galintį paskatinti alternatyvių bausmių taikymą ir sumažinti įkalinimo lygį. Taip pat pabrėžiama, kad elektroninio stebėjimo priemonių taikymas neturi pernelyg suvaržyti asmens ar išplėsti baudžiamąją kontrolę.

- d) dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių (CM/Rec(2008)11) - vienu iš pagrindinių principu nurodyta nuostata, kad laisvės atėmimas nepilnamečiams turi būti skiriamas tik kaip kraštutinė priemonė, taip pat pabrėžtina, kad prioritetas teikiamas toms priemonėms, kurios turi edukacinį poveikį bei gali padėti atkurti įvykdytu nusikaltimu padarytą žalą. Nurodyta, kad paskirtų priemonių nesilaikymas neturi automatiškai lemti laisvės atėmimo bausmės, visų pirma, turi būti mėginama seniau paskirtą bausmę pakeisti kitomis mažesnio poveikio bausmėmis.
- e) dėl mediacijos baudžiamosiose bylose (R (99) 19) - šios rekomendacijos nuostatose tiesiogiai nėra kalbama apie alternatyvias bausmes įkalinimui, bet veikiau apie tai, kaip mediacija gali būti naudojama kaip įmanoma alternatyva laisvės atėmimui, kuomet taikant ją baudžiamojo proceso metu, atsiranda sąlygos išvengti baudžiamosios atsakomybės. Nusikaltęs asmuo yra skatinamas atitaisyti ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą, o tai savitai atlieka ir tam tikrą rehabilitacijos funkciją.

Apibendrinant, tiek tarptautiniai, tiek Europos Sąjungos apžvelgti teisės aktai parodo kryptingas ir ilgametes pastangas skatinti laisvės atėmimui alternatyvių priemonių taikymą. Aptartuose teisės aktuose akcentuojamas laisvės atėmimo bausmės taikymo, kaip kraštutinės prievartos priemonės principas, išskiriamas būtinumas bausmės parinkimo metu atsižvelgti į individualių aplinkybių vertinimą. Teigiama, kad efektyvus įkalinimui alternatyvių bausmių taikymas, teigiamai paveiks įkalinimo įstaigų perpildymo problematiką.

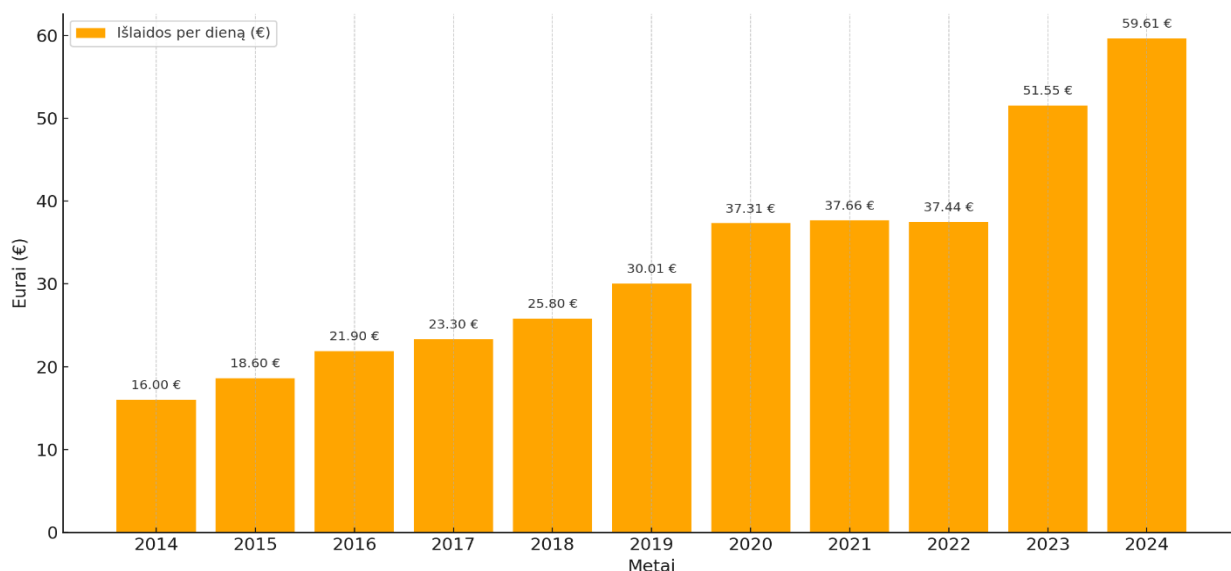
2. ALTERNATYVIŲ BAUSMIŲ TAIKymo PRIVALUMAI IR TRŪKUMAI

2.1. Socialiniai ir ekonominiai aspektai

Manoma, kad įkalinimui alternatyvių bausmių išplėstinis taikymas gali padėti reikšmingai sumažinti valstybės patiriamas išlaidas, įprastai skiriamas kalnimo įstaigų infrastruktūrai, personalo bei pačių kalnčiųjų išlaikymui. Taip pat, akcentuojama, jog įkalinimui alternatyvių bausmių taikymas neabejotinai mažina ir iš bausmės kylančias neigiamas pasekmes, atsižvelgiant ne tik patį kalnčiųjų paveikiančias (stigmatizacija, atsirandančios psichologinės ar net psichosomatinės sveikatos problemos, nutrūkę ryšiai su darbo rinka ir kiti reintegraciniai sunkumai), bet ir veikiančias jo šeimos narius ir artimuosius, o ypatingai vaikus. Tad šioje dalyje aptarsime ir panagrinėsime svarbiausius ekonominius ir socialinius tokių bausmių taikymo aspektus, siekiant įvertinti ir atskleisti slypinčius privalumus ir galimai esančius trūkumus.

Lietuvai ne vienerius metus išlaikant lyderiaujančią įkalintų asmenų skaičiaus, tenkančiam 100 000 gyventojų poziciją Europos Sąjungos šalyse, bausmių vykdymo ekonominis efektyvumas išlieka itin aktualiu, o gal veikiau net opiu klausimu. Pagal Lietuvos kalėjimų tarnybos duomenis, kaip tai atvaizduota 1 paveiksle, įkalinto asmens vidutiniam išlaikymui valstybė su kiekvienais metais skiria vis daugiau biudžeto lėšų. 2014 metais įkalintam asmeniui per dieną išlaikyti buvo vidutiniškai išleidžiama apie 16 eurų. Skiriama suma nedideliu intervalu augo, labiau pastebimą pokytį pasiekė 2020 metais, kuomet padidėjo kiek daugiau nei dvigubai ir siekė apie 37 eurus. 2023 metais įvyko dar vienas ryškiai pastebimas šuolis - įkalinto asmens išlaikymui per dieną buvo skiriama apie 52 eurus, o 2024 metais skiriama suma pasiekė beveik 60 eurų ribą. Lygiai per dešimt metų, asmeniui skiriamas išlaikymas, padidėjo beveik keturis kartus.

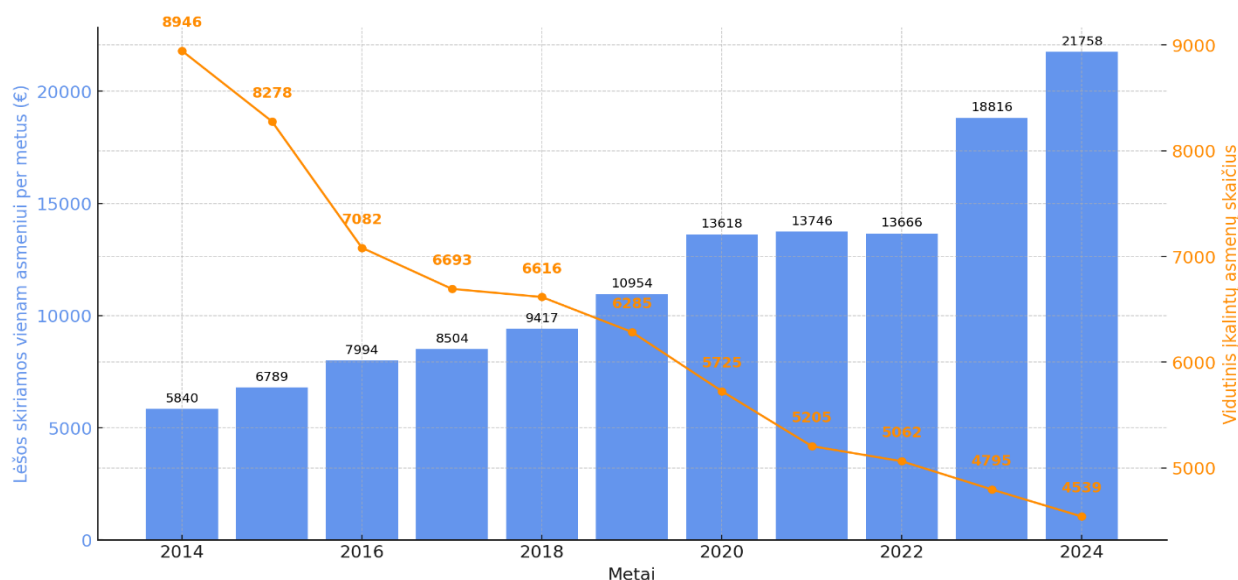
1 paveikslas. Įkalinto asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną skiriamos lėšos Lietuvoje

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos kalėjimų tarnybos 2018 – 2024 m. ataskaitomis.

Įdomu pastebėti, kad pačių kalinčių asmenų vidutinis skaičius mažėjo, detalesnis palyginimas atvaizduojamas 2 paveiksle, kuriame pateikiamas vizualizuotas per metus įkalinto asmens vidutinio skaičiaus ir tokio asmens išlaikymui per metus skiriamų lėšų santykis:

2 paveikslas. Įkalinto asmens išlaikymui per metus skiriamų lėšų ir vidutinio įkalintų asmenų skaičiaus santykis

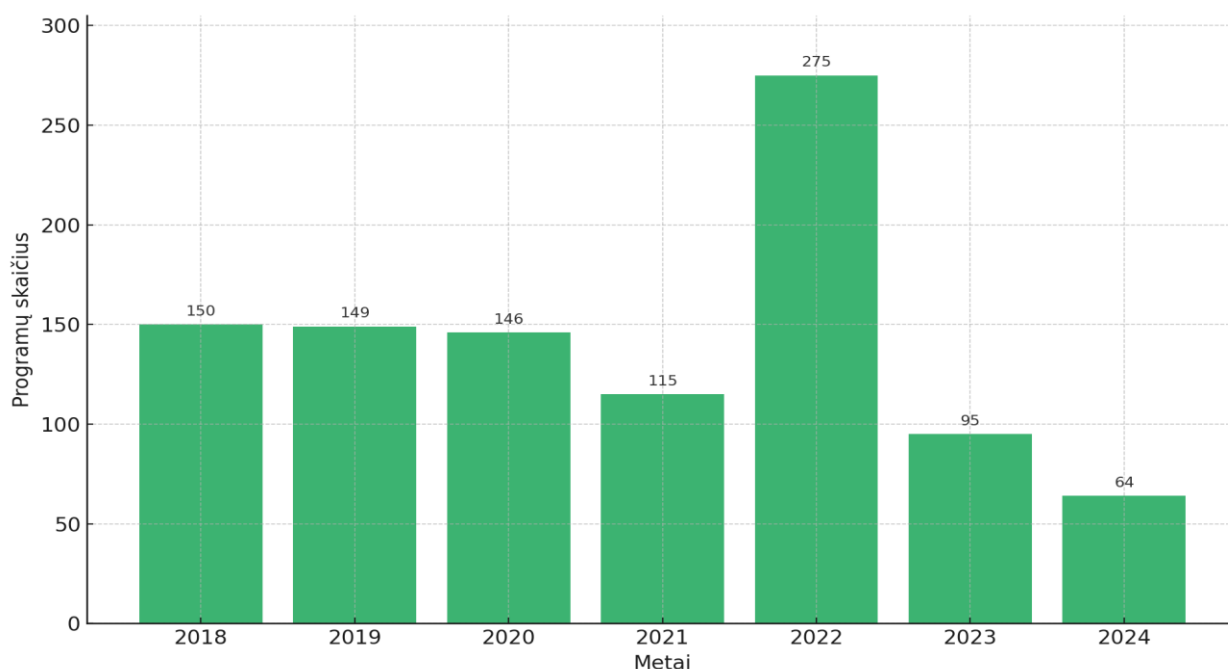

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos kalėjimų tarnybos 2018 – 2024 m. ataskaitomis.

Pagal pateiktus duomenis matome, kad 2014 metais vidutiniškai įkalinta buvo 8 946 asmenų, šis skaičius visą dešimtmetį sistematiškai mažėjo, su ryškesniu pokyčiu 2016 metais, kuomet vidutinis įkalintų asmenų skaičius sumažėjo 14.5 procentų lyginant su 2015 metais. Toks pokytis galėjo būti nulemtas 2015 metų kovo 24 dieną įsigaliojus Baudžiamojo kodekso pakitimams – tam tikri straipsniai, kuriuose iki to buvo numatyta tik laisvės atėmimo bausmė, buvo papildyti alternatyviomis bausmėmis, pavyzdžiui 179 straipsnio 2 dalį papildė baudos ir laisvės apribojimo bausmės, taip pat, praplėstos bausmių vykdymo atidėjimo galimybės asmenims padariusiems sunkius nusikaltimus bei praplėsti formalieji reikalavimai, kuriuos atitinkant asmeniui gali būti paskiriama švelnesnė bausmė (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo..., 2015). Per dešimtmetį, tai yra nuo 2014 iki 2024 metų, įkalintų asmenų vidutinis skaičius sumažėjo beveik dvigubai – nuo 8 946 iki 4 539.

Taip pat pastebima, kad įkalintų asmenų skaičiui per dešimtmetį sumažėjus beveik perpus, išlaidos skiriamos vieno asmens išlaikymui paaugo beveik keturgubai (apie 3.7 karto), reikšmingiausios permainos pastebimos nuo 2023 metų. 2014 metais vienam asmeniui per metus buvo skiriama 5 840 eurų, atitinkamai visiems tokiems asmenims apie 52 244 640 eurų biudžeto lėšų, o jau 2024 m. vieno asmens išlaikymui skirta 21 758 eurų, visiems kalintiems atitinkamai – 98 757 973 eurų. Kaip nurodoma Lietuvos kalėjimų tarnybos ataskaitose, didžiausia dalis yra skiriama darbo užmokesčiui padengti, per paskutiniuosius šešerius metus tai vidutiniškai sudarė tarp 72,5 – 76,8 procentų visos įkalinto asmens išlaikymui skiriamos sumos. Galima numanyti, kad išlaikymui skiriamos sumos padidėjimas, gali būti sietinas su pastangomis spręsti darbuotojų trūkumo problematiką, didinant profesinį patrauklumą labiau motyvuojančiu atlyginimu. Vis dėlto yra pastebima, kad darbuotojų skaičius iš esmės yra mažėjantis – nuo 2021 metų personalo skaičiaus kritimas yra žemesnis, nei nuteistųjų skaičiaus, kas indikuoja apie didėjančią darbo krūvį tenkantį vienam darbuotojui, 2021 metais vienam darbuotojui vidutiniškai teko apie 1,93 nuteistųjų, o 2024 metais šis skaičius šoktelėjo iki 2,77. Natūraliai kyla ir klausimų, kokia tokių faktorių įtaka gali būti ir patiems kalintiems asmenims, ypač resocializacijos programų sferoje. 3 paveiksle pateikiama kalinimo įstaigose vykdomų socialinės reabilitacijos programų kiekio kaitos palyginimas nuo 2018 iki 2024 metų. Pastebima, kad itin didelį šuolį tokių programų skaičius patyrė 2022 metais, kuomet fiksuojamas drastiškas padidėjimas nuo 115 iki 275 programų ir dar drastiškesnį pokytį išgyveno 2023 metais tokioms programoms sumažėjus beveik trigubai iki 95.

3 paveikslas. Įstaigoje vykdomos socialinės rehabilitacijos programos 2018 – 2024 m.

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos kalėjimų tarnybos 2018 – 2024 m. ataskaitomis.

Kiekybinio šuolio priežastimi greičiausiai galime laikyti siekį įgyvendinti strateginius tikslus „optimizuoti nuteistųjų resocializacijos ir pagalbos suimtiesiems sistemą“, tačiau pakankamai greitai tampa akivaizdu, kad pačioms programoms trūko kokybinės stebėsenos ir buvo veikiau siekiama kiekybinių tikslų įgyvendinimo, neatsižvelgiant į tai, kad kai kurie ekspertai kvestionuoja pastarųjų veiksmingumą, remdamiesi tuo, kad užsienyje atlikta programų stebėseną atskleidė, kad jų efektyvumas pakankamai mažas ir pritaikomas tik tam tikroms specifinėms nuteistųjų grupėms (Aleksnevičienė, Kalinauskaitė, 2023, p. 89-96). 2023 metų vykdomų socialinės rehabilitacijos programų kiekio drastiškas sumažėjimas įvyko ne tik dėl to, kad prieš tai vyravęs staigus augimas buvo pernelyg ambicingas, o pačių programų vykdymas buvo veikiau tapęs formaliu progreso vaikymusi – susidurta ir su finansavimo trūkumų bei prieš tai minėta žmogiškųjų išteklių trūkumo problema. Beveik trečdalis resocializacijos specialistams suplanuotų etatų liko neužimti, tad natūralu, jog likusiems darbuotojams teko per didelis krūvis, dėl ko galėjo nukentėti ir kalinčiųjų asmenų socializacijos interesai. Svarbu paminėti, kad asmenų, grįžusių į laisvės atėmimo vietas, dalies rodiklis paaugo. 2022 metas buvusi 13,5 procentų reikšmė 2024 metais padidėjo iki 22,7 procentų, t.y. daugiau nei dvigubai išaugo, anksčiau iš laisvės atėmimo vietų paleistų nuteistųjų, kurie per dvejus metus nuo

paleidimo atliko naujų nusikalstamų veikų, skaičius (nuo 204 iki 421) (Valstybės kontrolė, 2024, p. 22-23). Nors ekonominių sąnaudų patiriama vis daugiau, tačiau akivaizdu, kad sistema atrodo tiek struktūriškai, tiek strategiškai nepajėgi atliepti keliamų tikslų ir efektyviai spręsti aukšto įkalinimo lygio problemos.

Atsižvelgiant į prieš tai aptartą situaciją, įkalinimui tiesiogiai alternatyvių bausmių skyrimo skatinimas atrodo kaip vienas iš galimų ir pozityvių sprendimų vyraujančiai problematikai. Surasti išsamių duomenų, kuriais būtų galima tiksliai įvertinti alternatyvių bausmių vykdymo priežiūrai patiriamus kaštus, nepavyko, tad bus remiamasi oficialiu Lietuvos probacijos tarnybos raštu, skirtu Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos baudžiamosios justicijos grupei dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo įstatymo projekto TAIS Nr. 23-2299 (2023), kuriame yra nurodoma, kad „šiuo metu vieno nuteistojo priežiūra Tarnyboje vidutiniškai kainuoja apie 63 Eur per mėnesį (skaičiuojant Tarnybai skiriamus asignavimus ir prižiūrimų asmenų skaičių), elektroninio stebėjimo paslauga vienam prižiūrimajam Tarnybai vidutiniškai kainuoja apie 210 Eur per mėnesį (skaičiuojant paslaugos kainą ir prižiūrinčių darbuotojų darbo užmokestį, neįtraukiant kitų išlaidų)“. Nors ir yra minimos „kitos išlaidos“, tampa akivaizdu, kad net vykdant elektroninį stebėjimą, vieno asmens priežiūrai skiriama suma mėnesiui, lyginant su įkalinto asmens priežiūrai, skiriasi daugiau nei aštuonerius kartus, t.y. apie 210 eurų lyginant su apie 1 813 eurų.

Alternatyvių bausmių ekonominis efektyvumas yra tik vienas iš su laisvės atėmimu nesusijusių bausmių pranašumo faktorių. Resocializacijos procesas yra sudėtingas ir kompleksiškas, nemažai iššūkių kyla dėl to, kad asmeniui atlikus laisvės atėmimo bausmę, jo socialinės integracijos procesą perima savivaldybės administracija, kurioje asmuo deklaravo gyvenamąją vietą. Savivaldybių administracijos susiduria ne tik su nepakankamu Lietuvos kalėjimų tarnybos bendradarbiavimu, bet ir su tokiomis aplinkybėmis, kad laisvės atėmimo įstaigose taikomų socializacijos priemonių nepakanką arba jos pritaikomos netinkamai. Jų priežiūron perduoti asmenys neretai būna negavę tinkamų ir veiksmingų priklausomybių gydymo ar psichikos sveikatos stiprinimo paslaugų, psichologų (arba socialinių darbuotojų) konsultacijų skirtų padidinti motyvaciją bei parengti gyvenimui laisvėje, ką jau kalbėti apie gyvenimo vietos suradimo arba ryšių su artimaisiais išlaikymo arba atkūrimo pagalbą. Susidūrę su socialinių įgūdžių stygiumi susijusiais sunkumais, laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys dažnai praranda motyvaciją dalyvauti tolesniuose socialinės integracijos procesuose,

tad pats procesas ne tik nepasiekia siekiamos pažangos, bet ir patiria riziką būti vienpusiai nutrauktu (Valstybės kontrolė, 2024, p. 25-26). Tuo tarpu, taikant alternatyvias bausmes galima sušvelninti arba tam tikrais atvejais apskritai išvengti minėtųjų neigiamų padarinių, tai itin gerai atskleidžiama nagrinėjant su įkalinimu susijusius pokyčius asmens socialinio gyvenimo kontekste.

Socialiniai ryšiai yra vienas iš lemiamų faktorių sudarančių asmens psichologinę gerovę, jie gali padėti formuoti ir skatinti resocializacijos motyvą. Deja, įvairūs atlikti tyrimai indikuoja, kad įkalinimas reikšmingai padidina socialinių ryšių ir šeiminių santykių nutrūkimo riziką, taip pat, dėl kylančios socialinės stigos, sumažina asmens (dažniausiai vyrų) galimybes sudaryti santuoką ir po bausmės atlikimo. Nors šios pasekmės yra glaudžiai siejamos su paskirtos bausmės trukme ir nusikaltimo sunkumu, egzistuoja ir tyrimų, kurie atskleidžia, kad net ir pakankamai trumpi įkalinimo laikotarpiai (iki pusės metų) sudaro ilgalaikius neigiamus padarinius romantinei partnerystei bei santuokos sudarymui. Peter Fallesen ir Lars H. Andersen atliktas tyrimas Danijoje, kuriame jie palygino įkalinimo ir elektroninio stebėjimo poveikį romantinių santykių iširimui ir vienišumui, atskleidė, kad asmenys, kurie bausmę atliko namuose (taikoma intensyvi priežiūra), turėjo vidutiniškai 13,3 procentais mažesnę riziką išgyventi santykių nutrūkimą ar ilgalaikį vienišumą. Tokie rezultatai galėjo būti nulemti to, kad taikant elektroninio stebėjimo priemones, patiriama mažesnė socialinės stigos našta, taip pat ir nuteistojo partneris, patirdamas mažesnę stigmatizaciją dėl ryšio su tokiu asmeniu, nėra taip stipriai jos veikiamas santykį nutraukti, bendrai vertinant, išgyvena mažesnę įtampą santykių, nei ji būtų sukeliamą antrai pusei bausmę atliekant laisvės atėmimo įstaigoje. Papildomą indelį taip pat sukuria ir tai, kad priešingai, nei būdamas įkalinimo įstaigoje, asmuo nesusiduria su priverstiniais nedarbo laikotarpiais, kurie gali stipriai paveikti jo darbinį įgūdžių ir profesinę savivertę bei apriboti profesines galimybes ateityje, taip sumažinant asmens ekonominę vertę partnerystėje arba santuokoje (Fallesen, Andersen, 2017, p. 154-170 psl).

Galimybė išlaikyti ryšį su darbo rinka yra laikoma vienu iš stipriausių sėkmingos reintegracijos elementų, tad vietoje laisvės atėmimo pritaikius alternatyvias bausmes (savaime suprantama, jas skiriant atsižvelgiamai į individualizuojamos bausmės tikslą), leidžiančias išlaikyti esamus arba įpareigojant sukurti naujus darbo santykius, nuteistajam būtų sukuriamas palankesnis sėkmingos socialinės integracijos terpė. Vertinant greičiausiai labiausiai griežtos alternatyvios bausmės – laisvės apribojimo taikant elektroninio stebėjimo priemonę, poveikį

asmenų dalyvavimui darbo rinkoje, Švedijoje buvo atliktas tyrimas, kurio metu analizuota, kaip šią rinką pakeitė pritaikyta reforma, kuria buvo suteikta galimybė, asmenims nuteistiems ne ilgesne nei trijų mėnesių laisvės atėmimo bausmė, vietoje bausmės atlikimo įkalinimo įstaigoje, pritaikius elektroninio stebėjimo priemones, bausmę atlikti namuose. Būtina paminėti, kad buvo taikomos ir papildomos sąlygos, kaip pavyzdžiui reikalavimai turėti darbą arba įsipareigoti jo ieškoti, turėti gyvenamą vietą ir visų namų ūkio narių sutikimą su bausmės atlikimu namuose ir kt. Nagrinėjant elektroninio stebėjimo priemonių poveikį asmenų dalyvavimui darbo rinkoje, pastebėta, kad minėta reforma padidino nuteistų asmenų tikimybę būti įdarbintam 13,1 procentų, taip pat buvo fiksuojamas ir jų vidutinių pajamų padidėjimas, o šie pozityvus rodikliai išliko ir po metų nuo bausmės skyrimo, kas sudaro prielaidą manyti, kad šios priemonės taikymas gali turėti ilgalaikę naudą. Taip pat akcentuojama, kad elektroninio stebėjimo priemonių taikymas gali prisidėti prie darbdavių diskriminacijos nuteistųjų atžvilgiu mažinimo, kai įkalinimo faktas gali būti netiesiogiai identifikuojamas per esančias darbo stažo spragas gyvenimo aprašymuose (Grenet et al., 2024, p. 1-2).

Verta paminėti ir tyrimą atliktą Danijoje, kuriame buvo nagrinėti pasikeitimai po atliktų reformų, kurioms įsigaliojus nuteistiems, ne ilgesne nei trijų mėnesių laisvės atėmimo bausmė, asmenims buvo leidžiama kreiptis su prašymu bausmę atlikti ne įkalinimo įstaigoje, o prižiūrint elektroninio stebėjimo priemonėmis. Šiame tyrime buvo apžvelgiama nuteistųjų priklausomybė nuo socialinės paramos priemonių, kurios yra tiesiogiai priklausomos nuo nedarbo, po bausmės atlikimo. Įdomu pastebėti, kad reformos turėjo reikšmingą pokytį jaunų asmenų (iki 25 metų) tarpe, nustatyta, kad taikant elektroninio stebėjimo priemones šie asmenys rodo statistiškai reikšmingą mažesnę priklausomybę nuo socialinės paramos lygį. Priklausomybės lygis sumažėja tarp 3,8 ir 7,2 procentų per pirmuosius metus nuo bausmės atlikimo, kas indikuoja, kad per metus vidutiniškai suteikiamos paramos dydis sumažėja tarp 14 ir 26 dienų verte, dėl ko atitinkamai sumažėja ir valstybės patiriamos išlaidos. Visgi, atkreiptinas dėmesys, kad yra atskleidžiama, jog vyresnių nuteistųjų atveju, jokio reikšmingo priklausymo nuo socialinės paramos po bausmės atlikimo lygio pokyčio neaptinkama, kas galėtų reikšti, kad jų priklausomybė nuo socialinės paramos gali tiesiogiai nepriklausyti nuo bausmės atlikimo būdo (Andersen, L. Andersen, S., 2014, p. 367 -372).

Kalbėdami apie įkalinimui alternatyvias bausmes, turime atsižvelgti ir į esminį jų trūkumą. Siekiant užtikrinti, jog nuteisti asmenys laikytųsi jiems teismo nustatytų sąlygų, būtina vykdyti tam tikro lygio nuteistųjų elgesio stebėjimą, ką padaryti yra pastebimai

sudėtingiau, nei laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu. Tokia priežiūra reikalauja gerai išvystytos bausmių vykdymo sistemos, tad tokiais atvejais, kai atitinkamos institucijos neturi pakankamai darbuotojų, mokymų, aprobuotų ir efektyvių programų bei finansavimo, padidėja rizika, kad bausmę atliekantis asmuo pažeis jam paskirtas bausmės atlikimo sąlygas ar, kad su paskirta bausme nebus pasiekti jai išskelti tikslai. Papildomai, nepakankama ar neprofesionali bausmės vykdymo priežiūra gali reikšmingai sumažinti visuomenės, teismų ir institucijų pasitikėjimą šiomis bausmėmis, taip padarydama neigiamą poveikį jų taikymo plėtrai (Gazal-Ayal, Roberts, 2019, p. 6-8). Susilpnėjęs pasitikėjimas įkalinimui alternatyvių bausmių efektyvumu, gali paskatinti visuomenę reikalauti griežtesnių, jų supratimu užtikrintai veiksmingų, įkalinimo bausmių už nusikalstamas veikas, kurios paprastai tokios griežtos reakcijos sulaukti neturėtų. Be to, jeigu visuomenė pradeda įkalinimui alternatyvias bausmes laikyti nepakankamai rimtomis, atsiranda rizika, kad tokios priemonės nesukurs pakankamo atgrasomojo efekto. Paskiriamos bausmės atlieka ne tik realų poveikį nuteistajam, bet ir tam tikrą visuomenės požiūrio formavimo į teisingumą ir socialines normas funkciją - galimi nusikaltėliai gali manyti, kad net ir nubaudus juos įkalinimui alternatyvia bausme, pasekmės bus nežymios, todėl rizika imtis neteisėtos veikos jiems gali pasirodyti priimtina (Zohren, Rösner, 2023, p. 9-10).

Įkalinimo bausmė tampa vis brangesnė valstybei, pačios įkalinimo įstaigos susiduria su pakankamai opiomis žmogiškųjų išteklių problemomis, atitinkamai iššūkių sulaukia ir jose taikomos resocializacijos programos bei jų efektyvumas. Kitavertus, įkalinimui alternatyvios bausmės, nors ir reikalaujančios tikslingo administravimo, tinkamų išteklių bei visuomenės pasitikėjimo, pasižymi ženklia ekonomine nauda, mažesne žala nuteistųjų socialiniams ryšiams ir didesnėmis reintegracijos galimybėmis. Tinkamai įgyvendintos, jos gali tapti efektyviu atsaku į nuolat augančias įkalinimo išlaidas bei socialinės atskirties problemas.

2.2. Alternatyvių bausmių įtaka recidyvo problematikai

Bausmės paskirtis, kaip ją apibrėžia Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, yra ne tik sulaikyti asmenį nuo nusikalstamų veikų darymo ir jį nubausti, bet ir sukelti jam tokį poveikį, kad jis atlikęs bausmę laikytųsi įstatymų ir pakartotinai nenusikalstų, tad ir asmeniui skiriamų bausmių prevencinis sėkmingumas visuomet turėjo didelį susidomėjimą. Recidyvinio

nusikalstamumo rodiklis dažnai naudojamas įvertinti skiriamų bausmių prevencinį sėkmingumą nusikalstamumo lygio mažinimui, o bausmių sistemai tampant vis švelnesnei, natūralu, kad gali iškilti klausimų, ar laisvės atėmimui alternatyvių bausmių taikymas turi didesnę prevencinį pranašumą prieš kardinaliai kitokias įkalinimo bausmes.

Pirmiausia, aptarsime, kokią įtaką recidyvo reiškiniui sukelia laisvės atėmimo bausmės. 2020 metais publikuotu tyrimu, kurio metu buvo atlikta per dešimtmečius įvairiais empiriniais tyrimais gautų duomenų analizė, buvo siekiama išsiaiškinti, ar įkalinimo bausmė efektyviai sumažina pakartotinį nusikalstamą elgesį, didesnę dėmesį skiriant smurtinių nusikaltimų atvejų apžvalgai. Pastebima, kad įkalinimas neturi didesnio efektyvumo recidyvo rodiklio mažinimui, lyginant su alternatyviosiomis bausmėmis, ir yra veikiau neutralaus veikimo. Pažymėtina, kad tam tikrais atvejais, netgi pastebimas šios bausmės nežymus kriminogeninis poveikis. Taip pat, aptinkama, kad tokie rezultatai yra vienodi, nepriklausomai nuo to, ar nusikalstamos veikos buvo smurtinio pobūdžio (Copp, 2020, p. 781-787). Panašius rezultatus aptinkame ir vėlesniuose darbuose, daugelyje atveju, įkalinimo bausmė neturėjo jokio reikšmingo poveikio arba atvirkštinį kriminogeninį, išskyrus tas valstybes, kuriose laisvės atėmimo bausmių vykdymas yra stipriai paremtas reabilitacinių programų vykdymu, kaip pavyzdžiui Norvegijoje, kur ir buvo pastebimas recidyvo rodiklio mažėjimas. Verta pažymėti, kad asmenų sulaikymas dar iki teismo sprendimo, pasižymi nuosekliu recidyvistinio elgesio didėjimu, nustatyta, kad asmenys, kurių laisvė buvo suvaržoma dar iki teismo nuosprendžio, po bausmės atlikimo, buvo linkę nusikalsti labiau, nei tie, kurių laisvė ikiteisminio proceso metu buvo nevaržoma (Loeffler, Nagin, 2022, p. 136-144). Laisvės suvaržymas tokias pasekmes gali sukelti dėl pakankamai intuityvių priežasčių, patekus į įkalinimo įstaiga asmuo patiria ne tik prieš tai užmegztų socialinių ryšių išlaikymo sunkumus, bet ir dažnai užmezga ir palaiko santykius su kitais nuteistaisiais, o naujai užmegzti santykiai neretai esti kriminalinio turinio pobūdžio. Šie faktoriai turi nemažai potencialumo nulemti socializacijos ir integracijos procesų veiksmingumo sunkumus ir efektyvumo sumažėjimą (Pantea, 2024, p. 78).

Verta paminėti Danijoje atliktą tyrimą, kuriame atskleidžiama, kad alternatyvių bausmių pranašumo indikacija recidyvo rodikliui, turi būti vertinama su tam tikru atsargumu. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad asmenys, kuriems buvo paskiriamos alternatyvios bausmės, pasižymėjo reikšmingai mažesniu pakartotinio nusikalstamumo lygiu, nei tie asmenys, kurie bausmę atliko įkalinimo vietose. Tačiau, papildomai buvo pastebėta, kad alternatyvios

bausmės paprastai skiriamos mažesnio rizikos lygio asmenims, tad ir toks rezultatas labiau susijęs su jų mažesne nusikalstamo elgesio rizika, nei su bausmės rūšimi. Vertinant pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikas, atskleista, kad skirtingos etninės, socialinės ir ekonominės asmenų aplinkybės neturėjo jokio reikšmingo poveikio recidyvo lygio variacijai, jei jiems buvo taikytos vienodos bausmės. Tai yra, jei abiem asmenims, buvo skiriama viešųjų darbų bausmė, pakartotiniam nusikalstamam elgesiui įtakos neturėjo, ar vienas asmuo buvo geresnės profesinės ir finansinės padėties arba aukštesnio išsilavinimo, nei kitas (Andersen, 2024, p. 16-18).

Nuteistų asmenų pakartotinio nusikalstamumo elgesio mažinimui daugiausiai įtakos sukelia tinkamos ir efektyvios socializacijos ir integracijos programos. Pastarųjų kokybė yra tiesiogiai sietina su reikšmingais recidyvizmo mažinimo rodikliais. Jos turi būti tinkamai akredituotos, paremtos empiriškai pagrįstais metodais bei tikslingai pritaikomos pagal nuteistojo socializacijos poreikį. Pastebima, kad Skandinavijos šalyse, kur fiksuojamas pozityviai mažas pakartotinių nusikaltimų lygis, daugiausiai pastangų skiriama reabilitacijai ir profesiniam lavinimui, padedančiam asmeniui įgyti darbo rinkai aktualių įgūdžių. Manytina, kad recidyvizmui įtaką daro ir tokie faktoriai kaip gyvenimo kokybė ir įstaigų atvirumas, ryšių su išoriniu pasauliu palaikymas, atviro tipo įkalinimo įstaigos bei mažesnis bausmių sistemos represyvumas, pirmenybę skiriant socialinei pagalbai, o ne sugriežtintai kontrolei (Vaičiūnienė, Viršilas, 2017, p. 19-22 psl).

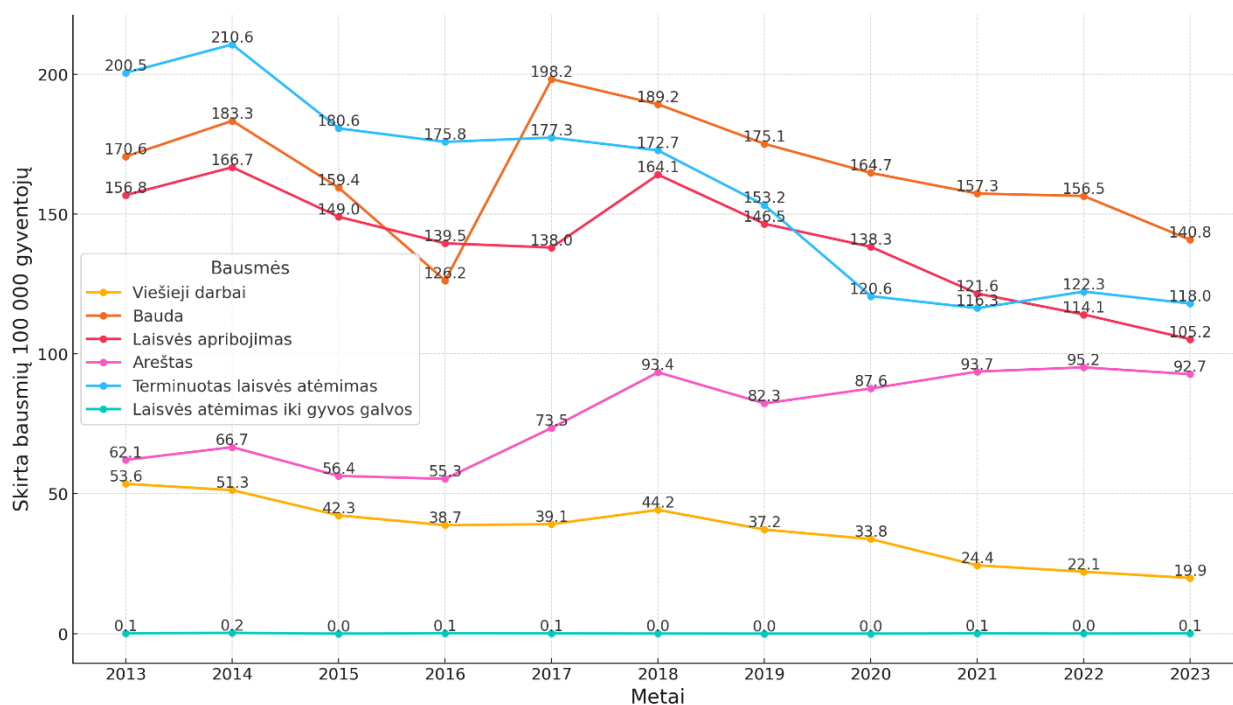
Nuteistajam skiriamos bausmės rūšis gali turėti tam tikrą įtaką pakartotinio nusikalstamumo lygio rodikliui. Mažinant recidyvą, alternatyvių bausmių taikymas pasižymi pranašumu prieš įkalinimo bausmių taikymą, tačiau tokią išvalgą reikia vertinti atsižvelgiant ir į tai, kad su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės yra skiriamos mažesnio pavojaus rizikos lygio asmenims. Pabrėžtina, kad recidyvo dažnio mažėjimui pastebimiausią poveikį sukelia kokybiškos ir tinkamai parinktos reabilitacinės priemonės. Pastarųjų teigiamas poveikis asmenims aptinkamas vertinant tiek švelnesnes alternatyvias, tiek griežtesnes su laisvės atėmimu susijusias bausmes, atlikusiems asmenims.

3. ALTERNATYVIŲ BAUSMIŲ ĮGYVENDINIMO IŠŠŪKIAI

Kalbėdami apie alternatyvių bausmių efektyvesnę skyrimo ir taikymo siekiamybę, privalome apžvelgti kokios tokių bausmių skyrimo tendencijos egzistuoja šiuo metu bei su kokiais įgyvendinimo ir taikymo iššūkiais, galimai stabdančiais platesnį tokių bausmių naudojimą, yra susiduriama praktikoje.

Visų pirma, apžvelkime, kaip keitėsi nuteistiems asmenims skiriamų bausmių rūšių vidurkis 100 tūkstančiui gyventojų, kurio pokyčiai detaliau atvaizduoti 4 paveiksle.

4 paveikslas. Skiriamų bausmių skaičius 100 tūkstančių gyventojų laikotarpiu nuo 2013 iki 2023 metų

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos oficialiosios statistikos portalo aktualūs duomenys. Prieiga per: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=c082b0ce-4bdd-4186-af7c-827b9929d350#/>

Šiame paveiksle atvaizduojami šešių bausmių tipai: viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas bei laisvės atėmimas iki gyvos galvos, o jų skirtų bausmių vidurkis 100 tūkstančių gyventojų apskaičiuotas naudojantis Valstybės duomenų agentūros oficialiosios statistikos portale pateiktais duomenimis – atitinkamais metais paskirtų atskirų bausmių kiekis padalinamas iš tuo metu buvusio gyventojų skaičiaus ir

padauginamas iš 100 tūkstančių. Visų pirma, pastebime, kad skiriamų bausmių bendras kiekis, tenkantis 100 tūkstančių gyventojų per dešimtmetį sumažėjo apie 35 procentus. Kitas svarbus rodiklis indikuoja, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra taikoma itin retai (nuo 0 iki 7 atveju per metus, kurių vidurkis sudaro apie 2,27 atvejus) bei išlieka stabilus. Atsižvelgiant į tai, kad ši bausmė yra pati griežčiausia baudžiamoji priemonė valstybėje, toks bausmės skyrimo dažnis vertinamas itin pozityviai. Terminuoto laisvės atėmimo bausmės skyrimo išraiškoje taip pat pastebime nuoseklų kritimą, su nežymiu pakilimu 2021 ir 2022 metais, o atvirkščiai ugtelėjus arešto rodiklio išraiška galimai sufleruoja jų tarpusavio priklausomybę. Nors arešto bausmė šiame darbe nėra klasifikuojama kaip tiesioginė alternatyva įkalinimo bausmei (autorės nuomone, toks priskyrimas yra neteisingas savo esme, nes yra apribojama asmens fizinė laisvė jį izoliuojant nuo visuomenės), svarbu pripažinti, kad jos vykdymo sąlygos yra švelnesnės už terminuoto laisvės atėmimo sąlygas, tad ir šios bausmės taikymą vietoje trumpalaikio laisvės atėmimo galime vertinti per savotiško teigiamumo prizmę. Itin teigiamai nuteikia ir tai, kad baudos rodiklis savo skyrimo dažnumu pranoko terminuoto laisvės atėmimo bausmės rodiklį ir tokią poziciją išlaiko iki šiol, tačiau matomas palaipsninis mažėjimas verčia sunerimti. Laisvės apribojimo bausmė 2020 – 2021 metų laikotarpiu taip pat pranokusi terminuoto laisvės atėmimo bausmę indikuoja apie palaipsninį skyrimo retėjimą jau nuo 2018 metų. Apžvelgiant viešųjų darbų bausmės skyrimą, tampa akivaizdu, kad tai yra rečiausiai skiriama alternatyvi bausmė, o per dešimtmetį beveik trigubai sumažėjęs jos skiriamumas, indikuoja apie galimai slypinčią didelę efektyvumo problematiką.

3.1. Viešųjų darbų bausmės taikymo problematika

Pradėdami nuo vienos švelniausių bausmių – įpareigojimo atlikti viešuosius darbus, pastebime, kad per dešimtmetį jos taikymas tendencingai sumažėjo beveik trigubai. Nors ir matome nedidelį pakilimą 2018 metais, kuomet bausmės taikymas nežymiai padažnėjo, tolimesniais metais ir toliau vyko nuoseklus taikymo nuosmukis. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 46 straipsnio 1 dalis numato, kad ši bausmė gali būti skiriama tik tuo atveju, jeigu yra kaltinamojo sutikimas. Nors pati bausmė yra laikoma švelnia, dėl to, kad minimaliai sutrikdo asmens šeiminius santykius ir materialinę padėtį, tačiau praktikoje susiduriama su pakankamai nemaža vengimo ją vykdyti problematika, kuomet asmuo su skiriama bausme nesutinka arba

pirma sutikęs su tokios bausmės atlikimu, tačiau sužinojęs koks konkretus darbas jam yra paskiriamas, pradeda jo vengti. Tokiu atveju, kaip tai numato to paties straipsnio 7 dalis, gavęs bausmę vykdančios institucijos teikimą, teismas gali viešųjų darbų bausmę pakeisti bauda arba laisvės apribojimu. Galima numanyti, kad dėl minimų veiksnių atitinkamos institucijos ir teismai patiria papildomą darbo krūvį ir išlaidų. Atkreiptinas dėmesys, kad tokių išlaidų iki 2019 metų Baudžiamojo kodekso pakeitimo veikiausiai buvo patiriama dar daugiau, mat bausmė galėjo būti vykdoma (ne skiriama) tik esant nuteistojo sutikimui. Pagal tuo metu nusistovėjusią teismų praktiką, teismas skirdamas bausmę neturėjo gauti oficialaus asmens sutikimo, o nesutikimo faktas buvo fiksuojamas ir su tuo susijusi problematika sprendžiama jau bausmės vykdymo stadijoje (Zūbaitė, 2016, p. 411-414). Toks pokytis gali būti vertinamas pozityviai, ypač atsižvelgiant į tai, kad asmens sutikimo klausimas skiriant viešųjų darbų bausmę visada turi tam tikrą pilkąją zoną. Formalaus sutikimo reikalavimas yra tapęs normine praktika daugumoje Europos Sąjungos valstybių, o šiuo pakitimu buvo aiškiau įtvirtintas ir mūsų valstybėje, tačiau substantyvusis (sąmoningasis), kaip matome iš vengimo atlikti šią bausmę, ypač jau po bausmės skyrimo, išlieka problematišku. Nors galime teigti, kad sutikimas išlaiko dinamiškumą, tuo supratimu, kad baudžiamojo kodekso 46 straipsnio 5 ir 7 dalys aptaria tam tikras galimybes paskirtą bausmę pakeisti kita, tačiau formalaus informavimo gauti sąmoningą sutikimą nepakanka, būtina kaltinamajam suteikti kuo išsamesnę informaciją apie jam skiriamą viešųjų darbų bausmę ir sudaryti sąlygas išsamiai pasitarti su kompetentingu asmeniu, jog kaltinamasis sąmoningai suprastų, kartu su jo suteikiamu sutikimu kylančius, įsipareigojimus ir nesirinktų šios bausmės vedinas tik instinktyvaus siekio išvengti tuo metu griežtesne atrodančios kitos bausmės (Canton, 2014, p. 210-218).

Veikiausiai šiam darbui esminė ir svarbiausia aptariamos bausmės problema yra tai, kad dėl savo taikymo spektro ribotumo, tiesiogiai įkalinimui alternatyvia bausme ji galėtų būti sprendžiant tik alternatyvumo trumpalaikiam įkalinimui klausimą, tačiau tam tikri atlikti empiriniai tyrimai priverčia stipriai suabejoti ir tokio pobūdžio taikymo atveju sukuriama realų efektuvumą kalinimo alternatyvumui. Pavyzdžiui, Nyderlanduose įdiegiant viešųjų darbų bausmes buvo tikimasi, kad jos taps kalinimui tiesiogiai alternatyviomis bausmėmis ir taip sumažins kalinčių asmenų skaičių, tačiau ten atliktas tyrimas parodė, kad nors viešųjų darbų paskyrimo rodiklis gerokai padidėjo, tačiau laisvės atėmimo bausmių – išliko beveik nepakitęs, buvo atskleista, kad viešųjų darbų bausmė praktikoje veikiau pakeitė baudos arba bausmės vykdymo atidėjimo bausmes. Dar daugiau pagrindo nerimauti sukelia ir kitose šalyse atliktų

tyrimų rezultatais sustiprinta įžvalga, kad bausmė dažnu atveju buvo pradėta taikyti išplėstinai, t.y. skiriama ne kaip alternatyva įkalinimui, o tokiais atvejais, kai laisvės atėmimo bausmė net nebūtų grėsusi, taip išplečiant baudžiamąją kontrolę (Nikartas, 2018 p. 391-392).

Nors viešųjų darbų bausmė teoriškai laikoma švelnia alternatyva laisvės atėmimui, praktikoje jos, kaip savarankiškos bausmės, taikymo efektyvumas kelia nemažai abejonių. Susiduriama su sąmoningo sutikimo ir vengimo vykdyti šią bausmę problematika, o realios alternatyvos laisvės atėmimo bausmei klausimas kelia pagrįstų abejonių ir skatina įvertinti galimas rizikas, tokias kaip netyčinis baudžiamosios kontrolės ribų išplėtimas, kuris iš esmės prieštarauja pagrindiniam šių priemonių taikymo tikslui – mažinti asmenims keliamą neigiamą baudžiamąjį poveikį.

3.2. Baudos bausmės taikymo problematika

Baudos bausmė vertinama kaip pagrindinė tiesioginė alternatyva įkalinimui, ją pritaikius nubaudymo poveikis padaromas nesuvaržant asmens laisvės, o bausmės vykdymo administravimo kaštai yra laikomi vienais mažiausių (Fedosiuk, 2019, p. 294). Atsižvelgiant į tai, tampa įdomu apžvelgti, šios bausmės taikymo tendenciškumą. Sugrįždami prie 4 paveikslo, pastebime, kad per dešimtmetį nuo 2013 iki 2023 metų baudos skyrimo dažnumas sumažėjo apie 17,5 procentų. Taip pat, atkreiptinas dėmesys, kad per šį laikotarpį bausmės taikymo dažnis patyrė ir tam tikrų drastiškų šuolių. Pavyzdžiui 2016 metais 100 tūkstančiui gyventojų teko viso labo 126.2 bausmės, nuo 2015 metų rodiklis sumažėjo net 32 vienetais. 2017 metais įvyko priešingas dramatiškas šuolis - rodikliui padidėjus 57 procentais, jis pasiekė 198,2 bausmes tenkančias 100 tūkstančių gyventojų. Taip pat, būtina įvertinti, kad bauda tapo daugiausiai skiriama bausmės rūšimi ir tokią poziciją išlaiko iki 2023 m. Visgi, pastebime ir tai, kad, per tą patį laikotarpį, su kiekvienais metais skirtos bausmės vidurkis tenkantis 100 tūkstančių gyventojų nuosekliai krenta ir 2023 metais yra fiksuojamas ties 140,8. Galima būtų numanyti, kad toks palaipsninis bausmės taikymo mažėjimas gali būti susijęs su 2017 metų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pataisa, kuria iš esmės buvo išplėstos bausmės dydžio ribos, dėl ko ženkliai padidėjo ir skiriamos bausmės vidurkis. Tokia pataisa siekta padidinti skiriamos bausmės efektyvumą, kad ji būtų proporcinga atliktos nusikalstamos veikos pavojingumui bei padaromai žalai, tačiau paradoksaliai baudos bausmės dydžiai

veikiau tapo neproporcingai dideli ir dėl to komplikuojantys bausmės vykdymą (Pranka, Gelžinytė, 2018, p. 10). Baudos bausmė Lietuvoje yra apskaičiuojama pagal paprastosios baudos modelį, o jos dydžio apskaičiavimo formulė siejama su nusikalstamos veikos kategorija ir jai nustatytų maksimalių ir minimalių rėžiu vidurkiu (numatyto minimalaus ir maksimalaus dydžio suma yra padalijama pusiau), kuris matuojamas minimaliu gyvenimo lygiu - MGL. Šiuo metu baudžiamajame įstatyme numatyti baudos dydžiai pateikiami 2 lentelėje:

2 lentelė. Galiojantys baudos dydžiai ir jų vidurkiai

Nusikalstamos veikos kategorija	Baudos minimalūs ir maksimalūs dydžiai	Baudos vidurkis
už baudžiamąjį nusižengimą	nuo 15 iki 500 MGL	257,5 MGL
už nesunkų nusikaltimą	nuo 50 iki 2 000 MGL	1 025 MG
už apysunkį nusikaltimą	nuo 100 iki 4 000 MGL	2 050 MGL
už sunkų nusikaltimą	nuo 150 iki 6 000 MGL	3 075 MGL
už neatsargų nusikaltimą	nuo 20 iki 750 MGL	385 MGL
Juridiniam asmeniui nustatoma bauda	nuo 200 iki 100 000 MGL	50 100 MGL
Juridiniam asmeniui nustatoma bauda, kai jo metinės pajamos iki nusikaltimo padarymo ėjusiais metais viršijo 300 000 MGL	nuo 2 iki 15 proc. metinių pajamų (ne mažiau nei 100 000 MGL)	8,5 proc. metinių pajamų

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47 str. 3-4 d. (2025 vasario 1 d. redakcija).

Teismas, skirdamas baudos dydį, remiasi vidurkiu ir bausmę individualizuodamas, ją gali skirti mažesnę arba didesnę už minimą vidurkį. Deja, kaip tai matome iš lentelėje pateiktų duomenų, nustatyti rėžiai yra pernelyg platūs ir baudos dydžio vidurkio išraiška nuo minimalios išraiškos vidutiniškai skiriasi net apie 20 kartų. Puikiai suprantame, kad tokie vidurkiai neatitinka praktinio taikymo realybės – nemažoje dalyje bylų tam, kad bausmės dydis būtų protingas ir proporcingas, turėtų būti taikomi tik nustatyti minimalūs baudos dydžiai, bet tam, kad tai galėtų būti įgyvendinama, būtina remtis lengvinančiomis aplinkybėmis, kurios, savaime suprantama, faktiškai bylose ne visada egzistuoja. Susiduriama su situacija, kuomet teismas nebegali vadovautis nustatyto vidurkio taisykle, norėdamas, kad paskirta bausmė realiai atitiktų jai keliamus tikslus (Fedosiuk, 2019, p. 296-299).

Žinoma, socialinėje ir mokslinėje erdvėje tikrai aptiktume įvairių minčių, kad tokios didelės ekonominės vertės bauda sukeltų stiprų įbauginimo ir atgrasymo efektą ne tik pačiam nusikaltusiam asmeniui, bet ir plačiajai visuomenei. Atrastume ir atliktų empirinių tyrimų parodančių, kad kylant baudų dydžiui ir suėmimo tikimybei yra fiksuojamas nusikalstamumo lygio mažėjimas, tad tokiame kontekste, labai įdomu aptarti, remiantis teoriniu modeliavimu ir laboratoriniais eksperimentais, atlikto tyrimo itin paradoksalų atradimą, kuris nurodo, jog nustatytos didelės baudos gali sumažinti atgrasymo efektą. Tokio faktoriaus atsiradimo priežastimi nurodomos situacijos, kuomet esti tam tikras teisinis netikrumas, pavyzdžiui susijęs su teismo abejonėmis dėl baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės pažeidimo fakto buvimo. Nustatyta, kad kai baudos dydžiai yra dideli, teisėjai tampa linkę pradėti rečiau skirti bausmę, bijodami suklysti nubaudžiant nekaltą asmenį, dėl ko sumažėja faktiškai skiriamų bausmių skaičius. Potencialūs teisės pažeidėjai numato sumažėjusią nubaudimo tikimybę ir įgauna didesnę pasitikėjimą savo nusikalstamų veikų atlikimo sėkmingumu, atsiranda tinkamos prielaidos didėti atliekamų teisės pažeidimų skaičiui – nustatytais dideliais baudos dydžiais siektas atgrasymas paradoksaliai silpnėja (Feess et al., 2018, p. 66-71). Tokį pastebėjimą sustiprina teoriniu modeliavimu pagrindžiant gautos D. Pyne įžvalgos - teigiama, jog siekiant sustiprinti ilgalaikio atgrasymo efektą svarbiau prioritetą teikti efektyviam nusikalstamos veikos atlikimo nustatymui ir skiriamos bausmės įvykdymo užtikrinimui, o ne jos griežtumo didinimui (Pyne, 2012, p. 561-562). Didelis bausmės griežtumas daro trumpalaikį poveikį, tačiau sudarydamas prielaidas, dėl galinčių kilti teismo abejonų bausmės skyrimo procese, nusikalstamą veiką atlikusiam asmeniui bausmės išvengti, silpnina ilgalaikio atgrasymo poveikio efektyvumą. Papildomai, paskyrus baudos bausmę, kuri yra neproporcingai didelė, atsiranda didelė tikimybė, kad bausmės vykdymas, dėl nepakankamos ekonominės išgalės ją įvykdyti, taps priverstiniu (išieškant per antstolį), bausmės vykdymo procesas bus ilgas ir veikiausiai neturės realaus poveikio asmens suformuotam pasitikėjimui savo įgūdžiais, jo supratimu toliau atlikti sėkmingas nusikalstamas veikas. Vėlgi, ilgalaikis atgrasymo poveikis akivaizdžiai silpnėja.

Lietuvoje dabartinis baudos dydžio reguliavimas pasižymi tam tikru ekonominiu nelygiavertiškumu skirtingos pajamų grupės asmenims. Galima būtų sąmprotauti, kad jeigu abu darbą turintys asmenys, atliktų identišką nusikalstamą veiką ir bylose nebūtų lengvinančių, sunkinančių ar kitokių aplinkybių, kuriomis vadovaujantis, teismas galėtų koreguoti baudos dydį į vieną ar kitą pusę, pagal dabartinį teisinį reguliavimą, formaliai jiems turėtų būti paskirta

vienoda bausmė. Jei vienas asmuo uždirba vidutinį, o kitas ženkliai didesnį nei vidutinį atlyginimą, vienodas baudos dydis sukels visiškai nevienodą finansinę naštą – mažesnes pajamas gaunantis asmuo (kartu ir jo šeima) patirs didesnius finansinius sunkumus vykdant bausmę, nei didesnes pajamas gaunantis asmuo. Tokia sistema vertinama kritiškai, dar XIX amžiuje buvo skelbiama nuomonė, kad skiriamos baudos dydis turėtų būti nustatomas atsižvelgiant į nusikalstamos veikos sunkumo lygį ir veiką atlikusio asmens turtinę padėtį tam, kad sukurtų efektingą atgrasomąjį poveikį ir bausmės poveikio stiprumas būtų proporcingas skirtingos finansinės padėties asmenims vienodai. Tokį požiūrį pakankamai gerai atspindi dienos baudų (angl. day-fines) sistema, pastaroji padeda palaikyti lygybės prieš įstatymą principą (Drapal, 2017, p. 461-462). Dienos baudos paskiriamos atsižvelgiant į du faktorius – pirmiausia, pagal padarytos nusikalstamos veikos sunkumo lygį nustatomas atitinkamas dienų skaičius (pastarasis visiems, tokį patį pažeidimą atlikusiems asmenims, turėtų būti vienodas), o jau po to, teismas įvertinęs ir pasirėmęs asmens finansine padėtimi, nustato dienos vieneto vertės piniginę išraišką. Paminėtina, kad kai kuriose valstybėse ši išraiška yra fiksuojama pagal vienos dienos gaunamų dienų dalį, atėmus iš jos minimalaus pragyvenimo išlaidas. Gavus šiuos abu įverčius jie yra tarpusavyje sudauginami (dienų skaičius ir dienos vertės vienetas) ir gaunamas skiriamos baudos dydis, kuris, net ir esant skirtingose pragyvenimo lygiuose, turėtų sukelti vienodą santykinę naštą. Dienos baudų taikymas išplečia baudos skyrimo galimybes, ypač tose srityse, kur pasitaiko dažnas trumpalaikio laisvės atėmimo taikymas. Puikiu pavyzdžiu galime laikyti Vokietiją, kurioje daugelis nusikaltimų baudžiami skiriant pinigines bausmes, o ne trumpalaikį laisvės atėmimą. Atsižvelgtina, kad tokia sistema padeda skatinti bausmės vykdumą, tuo supratimu, kad pagal finansinę asmens padėtį pritaikytos baudos padidina jų savalaikio sumokėjimo tikimybę, o tai sukelia pozityvius indėlius į valstybės biudžetą (Kantorowicz-Reznichenko, 2017, p. 338-347).

Žinoma, turbūt nerasime sistemos be trūkumų, tad tokių esti ir dienos baudų taikyme. Baudos dydžio apskaičiavimas remiantis asmens finansinės padėties nustatymu, gali sukelti tam tikrą problematiką. Teismų turimos žinios gali neatspindėti realios padėties – asmens finansinė padėtis yra pakankamai privati informacija ir institucijų pasiekiami duomenis gali būti nepakankamai išsamūs, o tam, kad gauti išsamią informaciją gali būti būtina atlikti papildomus tyrimus, kurie pareikalautų nemažų valstybės finansinių išteklių. Pažymėtina, kad ir patys asmenys, kuriems apskaičiuojamas tokios baudos dydis, neturi realios motyvacijos suteikti išsamios ir tikros savo pajamų ar turto vertės ataskaitos, nes toks elgesys jiems gali

užtraukti didesnį baudos dydį. Kitaip tariant, racionalus asmuo bus visuomet linkęs nurodyti mažesnes pajamas, nei jos yra iš tikrųjų (Kantorowicz-Reznichenko, Kerk, 2020, p. 345-348). Papildomai, svarbu paminėti, kad dėl tokios informacijos trūkumo, teisėjams tenka dienos tarifo dydį nustatyti spėjant, o patys spėjimai dažnai skiriasi nuo asmens ir vietovės. Pavyzdžiui, atliktas empirinis tyrimas atskleidė, kad dėl tokių spragų, Vokietijoje spėjimu vadovaudamiesi teisėjai ir prokurorai gali nesąmoningai remtis tam tikrais stereotipais – atsižvelgti į kaltinamo asmens išorinius požymius kaip aprangą, aksesuarai ar net į kalbos kultūrą ir manieras, tai yra, jeigu asmuo atrodo reprezentatyviai ir turi gerą iškalbą, sąžiningai preziumuojama, kad jis turi turėti gerą darbą ir pajamas, kas ne visuomet atitinka realybę. Taip pat, pastebėta, kad bendras baudos dydžio vertinimas gali būti paveikiamas teisėjų ir prokurorų asmeninės finansinės padėties ir jų pačių galėjimu tokią baudą apmokėti. Pavyzdžiui vienas teisėjas atliktame interviu pakomentavo, kad kai dienos tarifo dydis viršiją 200 eurų ribą, jam atrodo, kad tai negalėtų būti teisinga, net jei toks skaičiavimas atitinka asmens pajamas, nes jis intuityviai pradeda spręsti ar tokia bauda nebūtų per didelė jam pačiam. Tuo pačiu, daugelis respondentų manė, kad maži tarifų dydžiai taip pat nėra tinkami bausmei ir atsižvelgdami į bendro baudos dydžio tinkamumą, ignoruodavo mažos baudos skyrimo galimybes ir poveikį ribotų finansinių galimybių asmenims, o ypač negaunantiems stabilų pajamų (Nagricha, Bogelein, 2019, p. 278-279 psl.). Tiek pirmu, tiek antru atveju pastebime gana žymų prieštaravimą pačiai dienos baudų sistemos esmei.

Dar vienas atliktas empirinis tyrimas, kuriuo autorius apžvelgė su kokia problematika dienos baudų sistema susidūrė Čekijoje per septynmetį nuo jos įvedimo, atskleidė panašius sisteminius trūkumus. Teisėjai dažnai neturėjo išsamios ir patikimos informacijos apie kaltinamųjų pajamas, tad pagrindiniai šaltiniai nustatant dienos tarifo įverti buvo pačių kaltinamųjų savarankiškai deklaruojami duomenys, kurie nebūdavo papildomai tikrinami. Empirinė analizė atskleidė, kad silpniausios finansinės padėties asmenys gaudavo 5,4 karto santykinai didesnes baudas, nei geros finansinės padėties asmenys. Taip pat, buvo nustatyta, kad teisėjai rodė didelį bendrą nepasitikėjimą dienos baudų sistema, dažnai jie jau iš anksto numatydavo bendrą baudos dydį ir tik vėliau pakoreguodavo dienos tarifo vertę, kad ji atitiktų dienų vienetų skaičių. Tokį elgesį lėmė aiškios formulės, kaip turėtų būti apskaičiuojama dienos baudos vertė nebuvimas (Drapal, 2017, p. 465-477). Tai matydami, suprantame, kad norint, jog tokia baudos sistema veiktų ne tik teoriniu lygmeniu, ją įvedant būtina reglamentuoti ir pačią apskaičiavimo formulę.

Kaip gerą dieną bausmės sistemos taikymo pavyzdį, kurio pritaikomumo galimybę būtų itin naudinga apsvastyti ir mūsų valstybėje, pasirinksiu Suomiją remiantis tuo, kad po 1976 metų reformos vėlesniais dešimtmečiais, bausmės sudarė apie 90 procentų visų skiriamų bausmių, o dauguma bausmių (65-80 procentų) yra apmokamos savanoriškai ir savalaikiai. Valstybės baudžiamajame įstatyme yra tiksliai nurodyta kaip turi būti apskaičiuojamas dienos bausmės dydis, dėl ko veikiausiai matome kardinaliai kitokį rezultatą nei prieš tai aptartoje Čekijoje. Taisyklės nustatytos taip, kad kuo labiau atitiktų nuteistojo finansinę realybę. Minimalus dienos bausmių skaičius nustatytas ties 1 diena, o maksimalus ties 120 dienų. Teisėta ir teisinga bausmės dydžio suma nustatyta ties viena šešiasdešimtąja nuteisto asmens vidutinių grynujų pajamų per mėnesį, prieš tai iš jų išskaičiuojant atitinkamus mokesčius, numatytas rinkliavas, minimalaus būtino pragyvenimo kaštus – įprastai dienos bausmės vieneto išraiška apytiksliai sudaro pusę nuteistojo grynujų dienos pajamų. Įstatyme taip pat reglamentuota koku būdu yra apskaičiuojamos grynosios pajamos – tai atliekama vadovaujantis oficialiais finansinių deklaracijos duomenimis, itin patogiu, kad teisingumą vykdančių institucijų tarnautojai turi prieigą prie asmens pateiktų praėjusių mokesčių metų deklaracijų, kurią apsaugota SMS duomenų sistema tiesiogiai teikia mokesčių administratorius. Tikslų duomenų neturint leidžiama remtis kitais papildomais šaltiniais, kaip kaltinamojo pateiktais duomenimis, o klaidingas tokių duomenų pateikimas, siekiant taip sumažinti paskiriamos bausmės dydį, yra papildomai kriminalizuotas. Visgi, verta paminėti, jog dėl gerai išvystytos deklaruojamų finansinių duomenų sistemos, tokie atvejai yra itin reti, tad ir tokio pobūdžio bylos teismą pasiekia labai retai (Lahti, 2021, p. 26-28).

Įstatyme taip pat tiksliai nurodyti būtini minimalūs pragyvenimo kaštai (255 eurai), suma skiriama išlaikytiniams, pavyzdžiui nepilnamečiams vaikams (3 eurai). Papildomai yra nustatyta ir minimali šešių eurų dienos bausmės įverčio suma (esant tam tikroms aplinkybėms kaip, pavyzdžiui, prasta nuteistojo sveikatos būklė, šiam minimaliam ribojimui gali būti taikomos išimtys), tačiau maksimalios išraiškos sąmoningai nenurodoma tam, kad keliami bausmės padariniai būtų suvienodinti ir reikšmingi net itin didelės pajamos turintiems nusikaltusiems asmenims. Dienos bausmių skaičius nustatomas atsižvelgiant į nusikalstamos veikos sunkumą (Lahti, 2021, p. 28-29).

Iš tam tikrų aptartų pavyzdžių matome, kad bausmės išties gali būti itin efektinga tiesioginė alternatyva laisvės atėmimo bausmei, tačiau būtina įvertinti ir atsirandančius komplikuočius bausmės taikymo iššūkius. Nagrinėdami šios bausmės skyrimo tendencijos kaitą

Lietuvoje pastebime, kad nors ir nuo 2017 metų ši bausmė išlieka dominuojanti, indikacija, kad baudos skyrimo dažnumas nuosekliai mažėja, verčia sunerimti ir pradėti svarstyti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakitimai, kuriais buvo siekta padidinti baudos proporcinga, faktiškai buvo prasmingi ir tinkami, vis dėlto, tampa panašu, kad baudų vidurkių neproporcingumas lemia tai, kad sudėtingėja jos skyrimas, vykdymas bei menksta siektas atgrasymo efektas. Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, didelė bauda ne visuomet reiškia ir aukštą atgrasymą, ypač ilgalaikėje perspektyvoje. Šiuo atveju, tampa žymiai svarbiau užtikrinti nuoseklų bei efektyvų teisės taikymą ir atitinkamą bausmių vykdymą.

Lietuvoje galiojančioje baudų skyrimo sistemoje bei baudų dydžių nustatymuose, esti tam tikra ekonominio nelygiavertiškumo, tad atitinkamai ir bausmės proporcingumo, problematika, kuri galėtų būti spręstina įdiegus dienos baudų sistemą. Pastaroji labiau atliepia lygybės, proporcingumo bei bausmės individualizavimo principus dėl to, kad baudos dydis skaičiuojamas tiesiogiai remiantis asmens realiomis pajamomis ir atliktos nusikalstamos veikos sunkumu. Suomijos pavyzdys atskleidžia, kad užtikrinus aiškų ir išsamų dienos baudų sistemos skyrimo ir vykdymo reglamentavimą, galima pasiekti stulbinančiai sėkmingą alternatyvą laisvės atėmimo bausmei. Papildomai, dėl proporcingai parenkamų baudos bausmės dydžių, padidėja ir savalaikis bei savanoriškas bausmės vykdymas, kuris ne tik sudaro mažesnius administracinius kaštus, nes reikšmingai sumažėja skiriamas priverstinis bausmės vykdymas, bet ir atitinkamai papildo valstybės biudžetą, taip pat padidina paskirtos bausmės efektyvumą ir užtikrina didesnę lygybę prieš įstatymą.

3.3. Laisvės apribojimo bausmės taikymo problematika

Sugrįždami prie 4 paveikslo, dėmesį skirsime laisvės apribojimo bausmės taikymui. Vertindami pateiktus duomenis pastebime, kad šios bausmės taikymas, nors ir turėjo žymesnį suolį 2018 metais, per dešimtmetį sumažėjo kiek daugiau nei trisdešimčia procentų. Toks tendencingumas numanoma galėjo atsirasti dėl dažnesnio baudos bausmės taikymo ir veikiausiai dėl šios bausmės vykdymo priežiūros ypatumų.

Laisvės apribojimo bausmė pasižyminti tuo, kad bausmė yra atliekama nuteistojo namuose, tad jo laisvės ribojimas nepasireiškia fizine izoliacija nuo visuomenės kalinimo įstaigoje, vietoje to, bausmės vykdymo metu, asmuo yra įpareigojamas laikytis paskirtų

suvaržymų, kurie yra apibrėžti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 48 straipsnyje. Bausmės turinį sudaro paskiriamų apribojimų visuma - nusikaltusiam asmeniui yra parenkamas bausmės terminas (nuo trijų mėnesių iki dvejų metų) ir nustatomi, teismo laikomi tinkamais bausmės tikslui pasiekti, atitinkami draudimai, pavyzdžiui, lankytis tam tikrose vietose arba bendrauti su tam tikrais asmenimis, vartoti psichiką paveikiančias substancijas ir kt., arba tam tikri įpareigojimai, kaip dalyvauti elgesio pataisos programose, pradėti mokytis arba dirbti, gydytis nuo turimų priklausomybių ir kt. Paskirti draudimai, įpareigojimai ir bausmės trukmė turi tarpusavyje derėti, būti praktiškai įgyvendinami bei daryti pageidaujamą teigiamą poveikį nuteisto asmens asmenybei (Mackevičius, Rakštelis, 2010, p. 265).

Pastebima, kad šios bausmės turinys turi artimesnį panašumą baudžiamojo poveikio priemonės, ypač vertinant tai, kad teismams yra suteikta itin plati diskrecija nustatant laisvės apribojimo bausmės turinį, netgi manytina, kad šioje bausmėje taikomi draudimai ir įpareigojimai, galėtų būti perklasifikuojami baudžiamojo poveikio priemonėmis ir skiriami kartu su kitomis įkalinimui alternatyviosiomis bausmėmis (Bikelis, 2010, p. 20). Tačiau, ne mažiau svarbu atsižvelgti į tai, kad tokia teismui skirta diskrecija iš esmės įtvirtina bausmės individualizavimo principo taikymą - įpareigojimai asmeniui yra skiriami atsižvelgiant į tai, kokie iš jų geriausiai atitiktų skiriama bausme siekiamo jos tikslo įgyvendinimą bei nustatant tinkamiausią laisvės apribojimo bausmės terminą, papildomai tokios nuostatos atitinka ir Tokijo taisyklėse įtvirtintas rekomendacijas. Atkreiptinas dėmesys, jog šios bausmės taikymas apima ne tik draudimus ir įpareigojimus, bet ir socialinę paramą nuteistiesiems, kuri jiems yra teikiama bausmės vykdymo priežiūros institucijų pareigūnų (pavyzdžiui, kaip tai numatyta Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 22 str. 1 d. 4 p. - vykdyti nuteistiesiems, kurie įpareigoti dalyvauti elgesio pataisos programoje, aprobuotas elgesio pataisos programas). Nors laisvės apribojimo bausmės realizavimo įtvirtinimas neatitinka visų probacijos realizacijos kriterijų bei tarptautinių rekomendacijų, visgi, savo pobūdžiu yra jai itin artimas, dėl prieš tai aptartų priežasčių (Mackevičius, Rakštelis, 2010, p. 264-265).

Skirdamas šią bausmę teismas asmeniui įprastai paskiria intensyvią priežiūrą, o jos vykdymo priežiūros kontrolė paprastai vykdoma pasitelkiant elektroninio stebėjimo priemones, dėl ko jos tampa laikytinomis laisvės apribojimo bausmės elementais, o ne savarankiška bausmės rūšimi ar auklėjamojo arba baudžiamojo poveikio priemonėmis (Žentelytė, 2023, p. 93-94).

Baudžiamajame įstatyme suformuota nuostata, kad laisvės apribojimo bausmės taikymas, neskiriant intensyvios priežiūros ir jos vykdymui nepasitelkiant elektroninio stebėjimo priemonių, yra veikiau kaip išimtis iš bendrosios taisyklės, nei praktikuojama norma, vertinama pakankamai nepalankiai. Sukeliama pagrįstų minčių, kad toks formulavimas („skirdamas laisvės apribojimo bausmę, teismas paprastai paskiria kaltinamajam intensyvią priežiūrą – nuteistojo buvimo vietos pagal nustatytą laiką kontrolę elektroninio stebėjimo priemonėmis“) neprasmingai ir neproporcingai sugriežtina šią alternatyvią bausmę. Kaip aktualiai pastebi Sakalauskas - „žavėjimasis įtariamųjų ir nuteistųjų elektroniniu stebėjimu remiasi ta pačia paprasta kalėjimo bei tariamo saugumo logika, tik sukuriant kalėjimą ne išorinėmis sienomis, o žmogaus viduje“ (Sakalauskas et al., 2020, p. 424). Europos Tarybos patvirtintose Europos probacijos taisyklėse nurodoma, jog elektroninės priežiūros priemonės turi būti skiriamos atsižvelgiant į konkrečius atvejus, o jų taikymas ir lygis nustatomas remiantis būtinu reikalingumu – viena dažniausiai pasitaikančių praktikų valstybėse yra šias priemones taikyti esant didžiausiai pakartotinių nusikaltimų rizikai (Bikelis, Nikartas, 2021, p. 21-22). Autorės nuomone, laisvės apribojimo bausmė taikant elektroninį stebėjimą, kuomet yra skiriama būtent kaip tiesioginė alternatyva įkalinimui, yra ženkliai ekonomiškai pranašesnė opcija, tačiau netikslingas šios priemonės naudojimas gali sudaryti nebūtiną ir nereikalingą papildomą išlaidas, taip pat ženkliai padidėja rizika sudaryti sąlygas plėtoti socialinės kontrolės tinklui, kuomet vietoje prieš tai taikytų švelnesnių priemonių yra pradedamos naudoti griežtesnės kontrolės priemonės, tad skiriamas elektroninis stebėjimas tampa ne alternatyvios bausmės elementu, o papildomos kontrolės įrankiu (Sakalauskas et al., 2020, p. 426). Būtina paminėti, kad tam tikri atlikti tyrimai atskleidžia, jog šios priemonės taikymas daugumoje Europos Sąjungos valstybių nepadarė reikšmingo pokyčio kalinčių asmenų skaičiaus mažėjimui ir veikiau buvo naudojamas kaip dar viena papildoma kontrolės priemonė, išskyrus tas šalis, kurios aiškiai sureguliuo šių priemonių taikymą, jas naudojant kaip tiesioginę alternatyvą įkalinimui. Pavyzdžiui, Suomijoje elektroninio stebėjimo bausmė vietoje laisvės atėmimo skiriama tik tokiu atveju, kai negalimas nei viešųjų darbų, nei baudos bausmės skyrimas. Austrija šias priemones taiko paskutinėje įkalinimo bausmės atlikimo stadijoje, skiriant namų areštą. Švedijoje skiriamos tiesiogiai vietoje trumpalaikių laisvės atėmimo bausmių. Ryškiausi pozityvus pokyčiai pastebėti tose valstybėse, kuriose skiriant bausmę papildomai įtraukiamos ir probacijos tarnybos (Dunkel, 2018, p. 65-68).

Lietuvoje, laisvės apribojimo bausmė, pasižyminti sukuriama teismo diskrecija efektyviai individualizuoti bausmę. Visgi, susiduriama ir su tokiais iššūkiais kaip nepakankamai tikslingas baudžiamojo įstatymo normos sureguliuavimas, lemiantis tai, kad vykdant intensyvią priežiūrą, nėra užtikrinama, jog elektroninis stebėjimas būtų naudojamas tik kaip krašutinė priemonė, esant dideliame pavojingumo lygiui.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Lietuvos bausmių sistemos raidai didžiausią įtaką padarė istorinis ir politinis kontekstai. Pažymimi du etapai, kuriais natūrali teisės ir bausmių sistemos raida buvo skaudžiai pertraukta dėl valstybinio suverenumo praradimo. Atkūrus nepriklausomybę buvo pradėta aktyvi bausmių sistemos reformacija, atspindėjusi įstatymų leidėjo humanistines pažiūras. 2003 m. įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui, įtvirtintos trys proporcingumo principais grįstos ir laipsniškai struktūruotos bausmių sistemos, numatytas platesnis įkalinimui alternatyvių bausmių taikymas ir sukurtas baudžiamojo poveikio priemonių institutas.
2. Alternatyvios įkalinimui bausmės, tokios kaip viešieji darbai, bauda ar laisvės apribojimas, padeda įgyvendinti laisvės atėmimo kaip kraštutinės priemonės principą ir leidžia pasiekti baudžiamąjį poveikį išvengiant perteklinių neigiamų padarinių, tačiau nors ir laikomos švelniomis bausmėmis - irgi gali būti žalingos, jei taikomos neatsakingai, todėl svarbu užtikrinti, kad pastarosios būtų taikomos atitinkant proporcingumo ir teisėtumo principus.
3. Tarptautiniai ir Europos Sąjungos apžvelgti teisės aktai parodo kryptingas ir ilgametes pastangas skatinti laisvės atėmimui alternatyvių priemonių taikymą - akcentuojamas laisvės atėmimo bausmės taikymo, kaip kraštutinės priemonės principas bei išskiriamas būtinumas bausmės parinkimo metu atsižvelgti į individualių aplinkybių vertinimą.
4. Įkalinimui alternatyvios bausmės pasižymi reikšmingais privalumais, jos ilgainiui mažina valstybės išlaidas, leidžia išsaugoti nuteistų asmenų socialinius ryšius, aktualumą darbo rinkoje ir padidina sėkmingos reintegracijos galimybes. Vis dėlto, tokių bausmių taikymas susiduria ir su trūkumais, joms reikalinga efektyvi priežiūros sistema, pakankami žmogiškieji ir finansiniai ištekliai bei visuomenės pasitikėjimas. Jei šios sąlygos neužtikrinamos, alternatyvios bausmės gali tapti neefektyvios ir prarasti atgrasomąjį poveikį.
5. Įkalinimui alternatyvios bausmės, ypač taikomos kartu su rehabilitacijos ir reintegracijos programomis, gali veiksmingai mažinti pakartotinio nusikalstamumo riziką, jos leidžia nuteistiesiems išvengti tikėtinos kriminogeninės įkalinimo įstaigos įtakos. Vis dėlto, šios bausmės paprastai yra skiriamos mažos rizikos asmenims, tad ir jų daromas poveikis recidyvo mažinimui gali būti pervertinamas. Įžvelgiama, kad recidyvo mažinimo sėkmė

priklauso ne tiek nuo bausmės rūšies, kiek nuo tinkamo jos įgyvendinimo ir šalia taikomų papildomų paramos priemonių.

6. Nors viešųjų darbų bausmė teoriškai laikoma švelnia alternatyva laisvės atėmimui, praktikoje jos, kaip savarankiškos bausmės, taikymas susiduria su reikšmingais trūkumais. Pastarieji pasireiškia tiek bausmės skyrimo etape, kuomet kyla sąmoningo sutikimo problematika, tiek vykdymo etape, kai asmenys vengia realiai atlikti jiems paskirtus darbus. Susiduriama su nemenka baudžiamosios kontrolės išplėtimo rizika, kuri iš esmės prieštarauja pagrindiniam šių priemonių taikymo tikslui – mažinti asmenims keliamą neigiamą baudžiamąjį poveikį.
7. Baudos bausmė yra efektyvi ir minimaliai nuteistąjį ribojanti alternatyva laisvės atėmimui. Ši bausmė yra greitai taikoma, sudaro mažesnes administracines sąnaudas ir papildo valstybės biudžetą. Tačiau, Lietuvos baudų skyrimo sistemoje kyla ekonominio nelygiavertiškumo ir bausmės proporcingumo problemų. Dėl šių priežasčių siūloma įdiegti dienos baudų sistemą, remiantis geruoju Suomijos pavyzdžiu. Sistema paremta realiu asmens finansiniu pajėgumu ir nusikaltimo sunkumu, galėtų užtikrinti didesnę teisingumą, efektyvesnę ir savanoriškesnę bausmės vykdymą.
8. Didžiausias laisvės apribojimo bausmės privalumas yra tai, kad teismui suteikta plati diskrecija, sudaro prielaidą tinkamai individualizuoti bausmę. Vis dėlto, praktikoje išvelgiamas nepakankamai tikslingas baudžiamojo įstatymo normos sureguliovimo trūkumas, nulemiantis tai, kad vykdant intensyvią priežiūrą, nėra užtikrinama, jog elektroninis stebėjimas būtų naudojamas tik kaip krašutinė priemonė, esant dideliame pavojingumo lygiui, kas neigiamai veikia bausmės proporcingumą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Tarptaurinės teisės norminiai aktai

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.
2. Resolution adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules).
3. Resolution adopted by the General Assembly on 21 December 2010 [on the report of the Third Committee (A/65/457). 65/229. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules).

Europos Tarybos rekomendacijos

4. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija Nr. R(99)19 „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“.
5. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2008 m. lapkričio 5 d. rekomendacija Nr. Rec(2008)11 valstybėms narėms “dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių”.
6. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. sausio 20 d. rekomendacija Nr. Rec(2010)1 valstybėms narėms “Dėl probacijos taisyklių”.
7. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2014 m. vasario 19 d. rekomendacija Nr. Rec(2014)4 valstybėms narėms “dėl elektroninio stebėjimo”.
8. Europos Sąjungos Taryba (2019). Tarybos išvados dėl alternatyvių sulaikymui priemonių: su laisvės atėmimu nesusijusių sankcijų ir priemonių taikymas baudžiamojoje justicijoje (2019/C 422/06). *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 422, 9–16.

Nacionaliniai teisės norminiai aktai

9. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, Nr. 33-1014.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 89-2741.
11. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 73-3084

12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 27, 38, 39, 55, 56, 60, 62, 75, 179 ir 187 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2015-03-19, 45-829.

Specialioji literatūra

13. Aleknevičienė, J., Kalinauskaitė, I. (2023). Resocializacijos įgyvendinimo problemos ir galimybės Lietuvos kalėjimuose. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 26, 88–104. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2023.7>
14. Andersen, L. H., Andersen, S. H. (2014). Effect of electronic monitoring on social welfare dependence. *Criminology & Public Policy*, 13, 349-379. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12087>.
15. Andersen, L. H. (2024). Thirty years of prison alternatives in Denmark: Policy efficiency and inequality before the law. *Nordic Journal of Criminology*, 26(1), 1–21. <https://doi.org/10.18261/njc.26.1.6>
16. Andriulis, V. et al. (2002). *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia.
17. Bikelis, S. (2010). *Baudžiamosios politikos orientavimo į su laisvės atėmimu nesusijusių poveikio priemonių taikymą galimybės*. Mokslinis tyrimas. Vilnius: Teisės institutas.
18. Bikelis, S., Nikartas, S. (2021). Kai kurių pakeitimų Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies nuostatuose, reguliuojančiose nusikalstamų veikų padarymo teisinės pasekmės, siūlymai. *Teisės e-aktualijos*, 2021(1), 19
19. Blaževičius, J. et al. (2004). *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras.
20. Canton, R. (2014). Yes, no, possibly, maybe: Community sanctions, consent and cooperation. *European Journal of Probation*, 6(3). <https://doi.org/10.1177/2066220314549522>.
21. Copp, J. E. (2020). The impact of incarceration on the risk of violent recidivism. *Marquette Law Review*, 103(3), 775–792.
22. Drakšas, R. Nevera, A. (2018). Baudžiamųjų įstatymų raida atkūrus Lietuvos nepriklausomybę (1990–2003 m.). Iš: Sinkevičius, V. (red.) (2018). *Lietuvos teisė 1918–2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 537–560.
23. Drapal, J. (2017). Day fines: A European comparison and Czech malpractice. *European Journal of Criminology*, 15(4), 461–480. <https://doi.org/10.1177/1477370817749178>.

24. Dunkel, F. (2018) “Electronic Monitoring in Europe – a Panacea for Reforming Criminal Sanctions Systems? A Critical Review”, *Kriminologijos studijos*, 6, pp. 58–77. doi:10.15388/CrimLithuan.2018.6.3.
25. Fallesen, P., Andersen, L. H. (2017). Explaining the consequences of imprisonment for union formation and dissolution in Denmark. *Journal of Policy Analysis and Management*, 36(1), 154–177. <https://doi.org/10.1002/pam.21933>.
26. Fedosiuk, O. (2018). Teisės sistemos raida ir jos ypatumai. Iš: Sinkevičius, V. (red.) (2018). *Lietuvos teisė 1918–2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 509–518.
27. Fedosiuk, O. (2019). Baudos bausmė atgrasymo iliuzijos spąstuose. *Jurisprudencija*, 26(2), 292–307. <https://doi.org/10.13165/JUR-19-26-2-03>.
28. Feess, E. et al. (2018). The impact of fine size and uncertainty on punishment and deterrence: Theory and evidence from the laboratory. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 149, 58–73. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2018.02.001>.
29. Gazal-Ayal, O., Roberts, J. V. (2019). Alternatives to imprisonment: Recent international developments. *Law and Contemporary Problems*, 82(1), 1-10.
30. Graebisch, C. M., Burkhardt, S.-U. (2015). *Alternatyvios baudžiamosios sankcijos Europos Sąjungoje*. Vilnius: Eugrimas
31. Grenet, J., Grönqvist, H., & Niknami, S. (2024). The effects of electronic monitoring on offenders and their families. *IFN Working Paper No. 1508*. Available at SSRN: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5024702>.
32. Kantorowicz-Reznichenko, E. (2017). Day fines: Reviving the idea and reversing the (costly) punitive trend. *American Criminal Law Review*, Forthcoming, 333-372.
33. Kantorowicz-Reznichenko, E., Kerk, M. (2020). Day fines: Asymmetric information and the secondary enforcement system. *European Journal of Law and Economics*, 49, 339–360. <https://doi.org/10.1007/s10657-020-09658-2>.
34. Lahti, R. (2021). Day fines in Finland. In: Kantorowicz-Reznichenko, E., & Faure, M. (eds.), *Day fines in Europe: Assessing income-based sanctions in criminal justice systems*, 24–43. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108855020.003>.

35. Loeffler, C. E., Nagin, D. S. (2022). The impact of incarceration on recidivism. *Annual Review of Criminology*, 5, 133–152. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-030920-112506>.
36. Mackevičius, T., Rakštelis, M. (2010). Laisvės apribojimo bausmės įgyvendinimas. *Jurisprudencija*, 122(4), 261–277.
37. Namavičius, J. (2018). Baudžiamieji įstatymai, galioję okupuotoje Lietuvoje 1940–1990 metais. Iš: Sinkevičius, V. (red.) (2018). *Lietuvos teisė 1918–2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 529–534.
38. Nagrecha, M., Bogelein, N. (2019). Criminal-legal system actors' practices and views on day fines. *Kriminologie - Das Online-Journal | Criminology - The Online Journal*, 1(2), 267–283. <https://doi.org/10.18716/ojs/krimoj/2019.2.11>.
39. Nikartas, S. (2018). Daugiau probacijos, mažiau kalinių? Ar pagrįstas kalinių skaičiaus mažinimo lūkestis? *Jurisprudencija*, 25(2), 380–401. <https://doi.org/10.13165/JUR-18-25-2-04>
40. Pantea, A. (2024). The efficiency of alternative punishments through the prism of the punitive system. *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, 20(3), 76–91.
41. Pranka, D., & Gelžinytė, V. (2018). Baudos bausmės keitimo į kitas bausmes tvarka ir jos tobulinimo galimybės. *Lietuvos teisės institutas*.
42. Prapiestis, J. (red.) (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. D. 1: Bendroji dalis (1–98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
43. Pyne, D. (2012). Deterrence: Increased enforcement versus harsher penalties. *Economics Letters*, 117(3), 561–562. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.07.029>.
44. Sakalauskas, G. et al. (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
45. Skrebė, E. (2016). *Lietuvos baudžiamosios teisės šaltiniai* (magistro darbas). Vilniaus universitetas.
46. Švedas, G. et al. (2017). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinimo iššūkiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
47. Vaičiūnienė, R., Viršilas, V. (2017). Laisvės atėmimo vietose taikomų socialinės rehabilitacijos priemonių sistemos analizė, probleminiai taikymo aspektai. *Lietuvos teisės institutas*

48. Zohren, D., Rosner, V. (2023). *Alternative punishments: The impact of prison sentences and the necessity of alternative punishments for convicts.*
49. Zūbaitė, K. (2016). Viešųjų darbų bausmė. Teisės mokslo pavasaris, 2016, 403–423.
50. Žentelytė, I. (2023). *Elektroninis stebėjimas (intensyvi priežiūra) kaip teisės būti laisvam baudžiamajame procese prielaida.* Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (S 001). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Kiti šaltiniai

51. Kniukštienė, I. (2024). Lietuvoje fiksuojamas mažiausias įkalintų asmenų skaičius nuo nepriklausomybės pradžios. *Lrytas.lt*. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2024/11/22/news/lietuvoje-fiksuojamas-maziausias-ikalintu-asmenu-skaicius-nuo-nepriklausomybes-pradzios-35298122> [žiūrėta 2025-02-19].
52. Lietuvos probacijos tarnyba. (2023). *Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekto TAIS Nr. 23-2299.* Prieiga per: <https://lrvt.lt/media/viesa/saugykla/2023/11/7YdlFFQlz0M.pdf> [žiūrėta 2025-04-18].
53. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2018). *Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos 2018 m. ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
54. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2018). *Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose 2018 m. ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
55. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2019). *Resocializacijos skyrių veiklos statistinė ataskaita 2019 m.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba
56. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2019). *Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose 2019 m. ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
57. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2020). *Resocializacijos skyrių veiklos statistinė ataskaita 2020 m.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
58. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2020). *Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose 2020 m. ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.

59. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2021). *Resocializacijos skyrių veiklos statistinė ataskaita 2021 m.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
60. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2021). *Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose 2021 m. ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
61. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2022). *Resocializacijos skyrių veiklos statistinė ataskaita 2022 m.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
62. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2022). *Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose 2022 m. ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
63. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2023). *Bausmių vykdymo sistemos aktualioji statistika.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
64. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2023). *Kalėjimų resocializacijos skyrių 2023 m. veiklos statistinė ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
65. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2024). *Bausmių vykdymo sistemos aktualioji statistika.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
66. Lietuvos kalėjimų tarnyba (2024). *Kalėjimų resocializacijos skyrių 2024 m. veiklos statistinė ataskaita.* Vilnius: Lietuvos kalėjimų tarnyba.
67. United Nations Office on Drugs and Crime (2007). *Handbook of basic principles and promising practices on alternatives to imprisonment.* New York: United Nations.
68. Valstybės kontrolė. (2024). *Vyriausybės projekto „Naujos kartos bausmių vykdymo įstaigos“ įgyvendinimo vertinimas.*
69. Valstybės duomenų agentūra. (2025). *Lietuvos oficialiosios statistikos portalo aktualūs duomenys.* Prieiga per: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=c082b0ce-4bdd-4186-af7c-827b9929d350#/> [žiūrėta 2025-04-11].

SANTRAUKA

Alternatyvos įkalinimui Lietuvoje: privalumai ir trūkumai

Agnė Kozborskytė

Magistro darbe analizuojamos įkalinimui alternatyvios bausmės Lietuvoje. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai atspindi kryptingas ir ilgaites pastangas skatinti laisvės atėmimui alternatyvių priemonių taikymo sklaidą, ryškiai išvelgiamas laisvės atėmimo bausmės taikymo, kaip kraštutinės prievartos priemonės principas. Ypatingas dėmesys skiriamas tiesiogiai alternatyvioms laisvės atėmimui bausmėms: viešųjų darbų, baudos ir laisvės apribojimo.

Įkalinimui alternatyvių bausmių pranašumas vertinamas, atsižvelgiant ne tik į tai, kad ilgalaikėje perspektyvioje jos yra ekonomiškai naudingesnės valstybei - tokios bausmės sumažina neigiamus psichologinius ir socialinius padarinius nuteistajam, leidžia dalyvauti visuomenės gyvenime, išlaikyti aktualumą darbo rinkoje bei išsaugoti ir palaikyti šeiminius ryšius. Toks socialinių ryšių išsaugojamas didina sėkmingos reintegracijos galimybes ir prisideda prie pakartotinio nusikalstamumo mažinimo. Kartu aptiriamos ir rizikos bei tokių bausmių problematika praktikoje. Atsižvelgiama į tam tikrus iššūkius, galinčius sutrukdyti aptariamų bausmių taikymo sėkmingumą, pavyzdžiui, sąmoningo sutikimo ir bausmės vykdymo vengimo problemos viešųjų darbų bausmės skyrimo ir vykdyme arba netikslingas reglamentavimas lemiantis tai, kad vykdant intensyvią priežiūrą nėra užtikrinama, jog elektroninis stebėjimas būtų naudojamas kaip kraštutinė priemonė, esant dideliame pavojingumo lygiui.

Įkalinimui alternatyvios bausmės reikalauja tikslingo ir efektyvaus administravimo, pakankamų išteklių bei visuomenės pasitikėjimo, tačiau šias sąlygas įgyvendinus pasižymi didesniu pranašumu už laisvės atėmimo bausmes.

SUMMARY

Alternatives to Imprisonment in Lithuania: Advantages and Disadvantages

Agne Kozborskyte

The master's thesis analyzes alternatives to imprisonment in Lithuania. Particular attention is paid to the fact that international and European Union legal standards reflect long-standing and strategic efforts to promote the application of non-custodial measures, clearly establishing the principle that deprivation of liberty should be used as a measure of last resort. The study focuses on specific alternatives to imprisonment, namely community service, fines, and restriction of liberty.

The advantages of non-custodial punishments are evaluated not only in terms of their long-term economic benefits to the state but also through their reduced psychological and social harm to offenders. Such punishments allow individuals to remain active participants in society, maintain employment, and preserve family ties. These factors contribute significantly to successful social reintegration and the reduction of recidivism. Additionally, thesis also examines the practical challenges and risks associated with implementing these punishments. It addresses obstacles that may hinder their effectiveness, such as the issue of informed consent and the tendency of offenders to avoid compliance in the case of community service, or the inaccurate regulation of intensive supervision measures, which results in the use of electronic monitoring in cases that do not meet the necessary severity threshold.

Alternative sanctions require purposeful and efficient administration, sufficient resources, and public trust. However, when these conditions are met, such measures demonstrate significant advantages over imprisonment in both individual and systemic terms.